

Paul Kurstjens en Ivo Bastiaansen

Steden in Iran, vooronderzoek

Dit vooronderzoek over Iraanse steden is gemaakt voorafgaand aan de bazaarserie die op LinkedIn is gepubliceerd. Hij is zelfs gemaakt voordat we op reis gingen naar Iran, een georganiseerde reis van twee weken (22 mei tot 5 juni 2022).

Helaas lukte het niet om op onze reis de bazaar van Kashan te bezoeken. Deze bleek gesloten te zijn vanwege een nationale feestdag. We hebben desondanks Kashan in dit vooronderzoek gehandhaafd.

Op het einde is een literatuurlijst opgenomen die zowel voor dit vooronderzoek als voor de bazaarserie van toepassing is. Aangezien de bazaarserie na dit vooronderzoek is gemaakt zal het niet verbazen dat nieuwe bronnen tot nieuwe inzichten hebben geleid.

Om de verschillen tussen Nederland en Iran te duiden, zullen eerst in het kort enkele algemene zaken aan bod komen die van invloed zijn geweest op de stadsontwikkeling in Iran. Daarna wordt de typische Iraanse stad besproken op basis van historische ontwikkelingen. Op basis daarvan worden de verschillende steden behandeld vanuit het verschil tussen traditionele en moderne stedenbouw. Eigen gemaakte plattegronden dienen ter illustratie.

Inleiding

Omdat Iran c.q. Perzië een oeroud land is, worden er over het algemeen veel historische periodes onderscheiden. Daarbij ligt meestal de nadruk op machthebbers, politiek en oorlog, aangevuld met een culturele saus van religie en kunst. Bij de ruimtelijke geschiedschrijving van steden spelen deze factoren uiteraard ook een rol, maar komen ook andere invloeden om de hoek kijken. In Iran zijn dat met name het landschap, het klimaat en de handelsroutes.

Opmerkelijk is dat Iran een verschil kende tussen nomadische veehouders en sedentaire boeren die gewassen verbouwden. De eerste groep trok door de woestijnen, die centraal in het huidige Iran liggen. De tweede groep zocht de vruchtbare gronden op in de bergen of aan de voet ervan. Met ingenieuze watersystemen (qanats) wisten ze hier hun opbrengsten zeker te stellen. De karavanen van veehouders en handelslieden trokken aan deze boerendorpen voorbij.

Van die boerendorpen vinden we vrijwel niets meer terug. Daarom kijken we als toerist naar de monumenten van goden, koningen, sjahs en handelslieden.

Een van de godensteden uit de begintijd, ongeveer 4000 v.Chr., is Susa, in het westen van Iran, dat later een koningsstad werd waar de koning permanent of tijdelijk woonde. Vanaf circa 1500 v.Chr. bouwden koningen en sjahs in deze steden burchten, paleizen (palts), tempels en citadellen (args). Persepolis is een bijzonder voorbeeld van een koningsstad. Vanaf 630 doet de Islam zijn intrede en veranderen de steden wederom door de bouw van religieuze bouwwerken, zoals moskeeën en schrijnen.

In de traditionele Iraanse stedenbouw is, vanwege het hete klimaat, maar ook vanwege gemeenschapsvorming, de woningbouw naar binnen gekeerd. Bewoners organiseerden zich in buurten met eigen voorzieningen in een labyrinthisch patroon van smalle straten. We noemen dat hier introverte stedenbouw.

Het landschap van Iran laat zich simpelweg omschrijven als een woestijnkom met daar omheen bergen (zie Iran routekaart). In de woestijn waar het heet en droog is valt gemiddeld nog geen 10cm regen per jaar. Ter vergelijking; in Nederland valt gemiddeld 70-90cm per jaar. Het zal duidelijk zijn dat je midden in de woestijn daarom weinig steden tegenkomt. De zogenaamde woestijnsteden ontstonden doorgaans aan de randen van de woestijn waar water uit de bergen voorhanden was. Aan de voet van de bergen begon men putten te graven die ondergronds met elkaar verbonden werden en zo een 'waterleiding' vormden naar de steden, de zogenaamde 'qanats'. Vanwege de hitte bouwden men in de stad zelf in compacte vorm. In eerste instantie met leem (adobe) waarmee onder andere koepels gemaakt werden die aan de binnenzijde voor windverplaatsing zorgen. Ook windtorens droegen bij aan verkoeling. Zie het hoofdstuk over Yazd.

Behalve de aanwezigheid van water en verschillende vormen van klimaatbeheersing, droegen handelsroutes sterk bij aan de vorming van steden. En dat waren er veel. Om te beginnen met de verschillende zijderoutes, de route van en naar India en China, waarover met kamelen zijde en specerijen vervoerd werd. Heden ten dage ontwikkelt zich een nieuwe zijderoute over het spoor dat verschillende continenten met elkaar verbindt en een ander tracé volgt dan de oude zijderoutes. De oude zijderoute ging vanuit China via de huidige stad Mashad in het oosten naar de klassieke stad Rey ten zuiden van Teheran verder door naar Bagdad. Min of meer parallel daaraan liep ten zuiden ervan een specerijenroute vanuit India naar Bagdad waar overigens ook zijde en textiel over vervoerd werd. Dat geldt ook voor de

zijderoutes die van noord naar zuid v.v. liepen. Na de periode van de zijderoutes werden enkele zogenaamde koningsroutes met verschillende aftakkingen aangelegd die de koningssteden met elkaar verbond. En vanaf ongeveer 630, toen de Arabieren de Islam invoerden, ontstonden er weer nieuwe handelsroutes. Zie onderstaande routekaart van Iran.

Je kunt over de definitie van traditie en moderniteit in de stedenbouw verschillend denken. In de volksmond zijn traditionele steden doorgaans steden die organisch gegroeid zijn, ook al werd die organische groei ingegeven door regels van natuurlijke omstandigheden en machtsverhoudingen. Koningen en sjahs volgden immers hun eigen regels bij het bouwen van verdedigingswerken, paleizen, bazaars, badhuizen (hamam), pleinen (maydan), tuinen en toegangswegen.

Scholen, moskeeën, herbergen (karavanserai) en andere voorzieningen werden door kooplieden en rijke burgers gebouwd. De inwoners bouwden vervolgens hun woningen langs de reeds aanwezige handelsroutes of legden zelf straten aan. Van een overheid zoals wij die nu kennen was toen geen sprake. De traditionele Iraanse stad bestond dus uit een stad binnen vestingmuren waar compacte woningbouw in een labyrintisch stratenpatroon rondom overdekte winkel-/bedrijfsstraten (bazaars) gebouwd werden. Een naar binnen gekeerde, introverte stad. Alleen van de toegangswegen en pleinen die de heersers aanlegden kun je zeggen dat ze een extravert karakter hebben.

In de steden die we in dit vooronderzoek behandelen is Yazd de eerste stad die al in de 14^e eeuw buiten de eerste stadsmuren trad door langs een doorgaande weg een bazaar op te richten.

De stad waar een sjah voor het eerst op grootschalige wijze planmatig en extravert ingreep, is Isfahan tussen 1571-1629. Daarna volgden de ruimtelijke veranderingen van Shiraz tijdens de Zand dynastie tussen 1750-1794. In beide steden sluiten die extraverte ingrepen goed aan op de aanwezige introverte stad. Zie de hoofdstukken over Isfahan en Shiraz.

Dat veranderde echter tijdens het bewind van de absolute vorst Reza Khan (Reza Sjah) die tussen 1925-1941 in zijn moderniseringsdrang het voorbeeld van Atatürk in Turkije volgde en de naam van Perzië veranderde in Iran. Het is een periode waarin Amerika, vanwege zijn vele uitvindingen zoals die van de auto, een voorbeeldrol speelde. In de stedenbouw klonk dat door met vele plannen voor doorbraken, (extraverte) boulevards en rondwegen. In 1933 zorgde landelijke wetgeving ervoor dat doorbraakplannen gemakkelijk uitvoerbaar werden. In Istanbul begon in die tijd een moderne Franse stedenbouwkundige, die Atatürk welgezind was, aan grote wegenplannen. Modernisering werd vanaf dat moment voor een lange periode het toverwoord voor doorbraakplannen, industrialisatie en de aanleg van spoorwegen. Bij de onstuimige groei van steden tijdens het bewind (1941-1979) van de zoon van Reza Kahn, Mohammad Reza Kahn, die bekend staat als de Amerikaans gezinde sjah van Perzië, zagen veel grootschalige stadsuitbreidingen het daglicht. De positieve erfenis van de introverte stedenbouw voor het klimaat leek vergeten te zijn. Overdekte straten, koepelbouw, windvangers en andere technieken die het binnenklimaat regelden, maakte plaats voor brede straten en airconditioning. Amerika leek Iran veroverd te hebben.

Met de Islamitische revolutie van 1979 breekt er een periode aan waarin met name het religieuze erfgoed gekoesterd wordt. In Isfahan en Shiraz wordt, ondersteund door Unesco, ook het erfgoed van voorgaande sjahs in ere hersteld. En ook Yazd verwierf een beschermd stadsgezicht. Uiteraard spelen hier ook economische argumenten mee. De historisch naar binnen gekeerde (introverte) bazaars mogen hun langste tijd gehad hebben, toeristen die geld in het laatje brengen weten ze te waarderen.

Bij het onderzoek viel op dat er veel Engelstalige bronnen te vinden zijn over de steden met een Unesco-status. De andere steden zijn karig bedeed. Bovendien viel op dat veel Iraanse ruimtelijke wetenschappers die in het Engels publiceren, ook aan Europese universiteiten, zich richten op de unieke waarden van de historische introverte stad die dreigt te verdwijnen. De moderne functionele, extraverte stad staat bij hen in een kwaad daglicht.

De Iraanse stad

Omdat Iraanse steden vaak zeer oud zijn, zijn ze ook zeer divers van karakter. Duizenden jaren lang werd eraan gebouwd door vele volkeren en machthebbers met verschillende religies, culturen, etc. Die bouwden in uiteenlopende periodes verschillende vestingwerken met stadsmuren van verschillende afmetingen. Bij de allereerste agrarische nederzettingen speelden uiteraard de vruchtbaarheid van de grond, de aanwezigheid van water en het klimaat een grote rol. En niet te vergeten de nabijheid van handelsroutes. Religie speelde toen nog geen doorslaggevende rol. Dat kwam pas nadat de agrarische nederzettingen verstedelijkten en machthebbers een religie aanhingen, zoals bijvoorbeeld het Zoroastrisme. Pas in de 7^e eeuw schreven de Arabieren de islam voor. De Iraanse stad werd vanaf dat moment een islamitische stad. Bij het uitroepen van de Islamitische Republiek Iran in 1979 werd religie een belangrijk ruimtelijk aandachtspunt dat per stad verschillend ingevuld werd. Niet verschillend als het gaat om moskeeën, schrijnen en andere islamitische gebouwen, maar wel als het gaat om de waardering van introverte woonbuurten rondom een moskee. Nieuwbouwwijken worden namelijk niet meer in een labyrintische structuur gebouwd. De

stad kreeg hiermee twee gezichten zou je kunnen zeggen. Enerzijds het gezicht van de oude introverte stad. Anderzijds het gezicht van de moderne extraverte stad. Overigens gaat tegenwoordig nog geen 2% van de moslims op vrijdag naar de moskee. Dat roept de vraag op hoe beide gezichten zich tot elkaar verhouden, in ruimtelijke zin wel te verstaan. Dit vooronderzoek neemt de lezers mee naar de oude introverte stadscentra waar in de loop der tijd steeds meer extraverte ingrepen plaatsvonden.

We beginnen met onderstaande plattegrond van een typische Iraanse stad waar de introverte stadsontwikkelingen zijn gebundeld.

In het centrum van de **religieuze** Iraanse stad staat een vuurtempel, een schrijn en/of een moskee. De vuurtempel is een overblijfsel van het Zoroastrisme dat, van de derde tot de zevende eeuw, de god Zarathustra aanbad. Die zijn vrijwel overal verdwenen, maar in Yazd komen we er nog eentje tegen.

In de noordoostelijk gelegen stad Mashad treffen we in het centrum een schrijn aan, de zogenaamde Imamzadih, die de kern van de stad vormt. In Shiraz zien we dat verschillende schrijnen en moskeeën samen het religieuze centrum vormen.

Hoe belangrijk religie ook is, het **economische** centrum wordt door de bazaar (overdekt winkelcentrum) gevormd. Hier streken van oudsher de handelskaravanen neer in karavanserais (herbergen). De bazaar was niet alleen een handelscentrum, maar ook een markt en een beurs waar over politiek gesproken werd.

De stadsmuren en citadellen (burchten) voor de verdediging van de stad mogen niet onvermeld blijven. Ook Iran (Perzië) heeft, net zoals Europa, koningen (sjahs) en ridders gehad die op oorlogspad gingen. Her en der bouwden ze paleizen en legden ze pleinen (maydan) en tuinen aan. Op die pleinen speelde zich van alles af, ze waren openbaar en dus

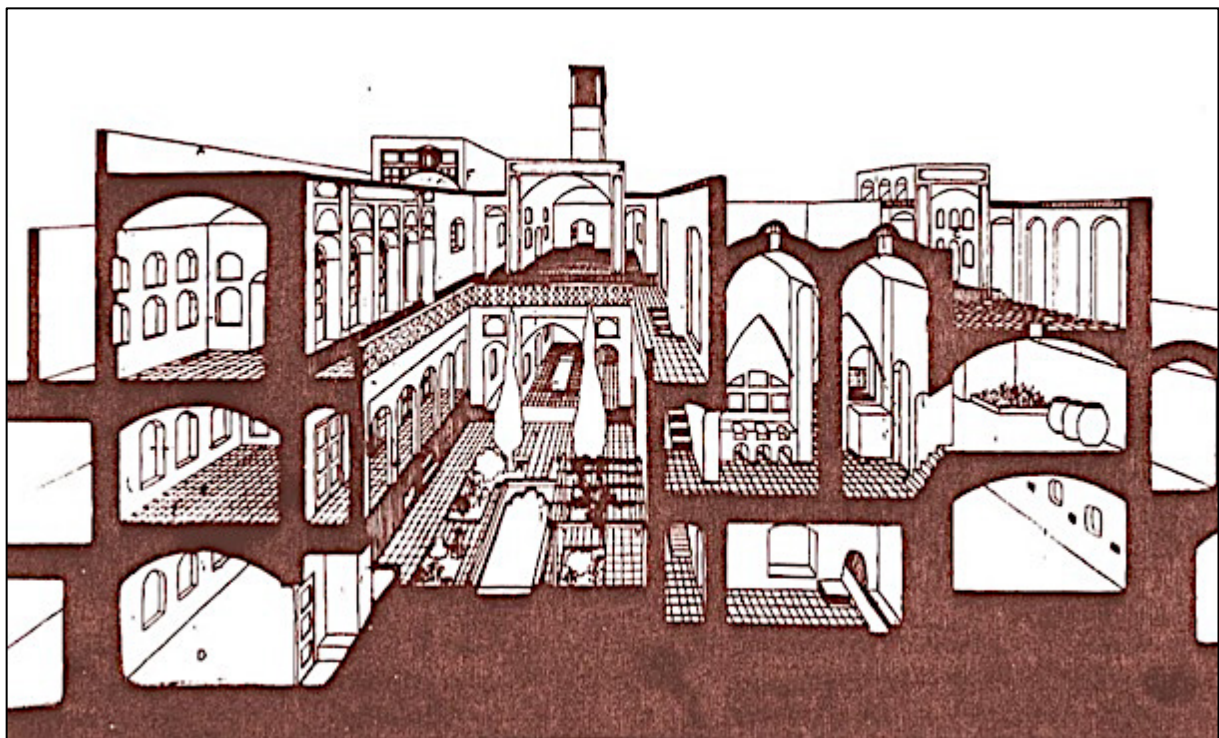
voor iedereen toegankelijk. Soms (ver)bouwden de toenmalige machthebbers grote delen van een stad, zoals in Isfahan en Shiraz. Bij hun paleizen verrezen allerlei instituten die later dienden als musea en regeringsgebouwen.

In de islamitische stad vestigde zich naast de vrijdagmoskee doorgaans ook een badhuis (hamam) en een of meerdere scholen (de madrassa in de Islamitische tijd en het gymnasium met veel aandacht voor sport in de eraan voorafgaande Zoroastrische periode).

Rondom de centraal gelegen bazaar ontstonden woonbuurten met elk een eigen centrum, waar een moskee, school, badhuis en winkels (kleine bazaar) te vinden waren. De islamitische buurten hebben bovendien een huseiniah, een gebedshuis met een door kamers omringde binnenplaats ter nagedachtenis van de imam Husayn. De joodse buurt had uiteraard een synagoge en de christelijke een kerk.

De verschillende gelovigen woonden aanvankelijk door elkaar, maar op den duur sorteerde zich dat uit in zuiver etnische en religieuze buurten. Van een ruimtelijk onderscheid in rangen en standen per buurt was nauwelijks sprake. In het islamitische geloof geldt namelijk de afspraak dat de welgestelde de minder bedeelde in hun directe omgeving te hulp schiet. Dat betekent dat in de islamitische woonbuurten met veel smalle kronkelige doodlopende straatjes, grote en kleine woningen door elkaar staan.

Aan de buitenkant zie je vaak niet wat zich aan de binnenkant van een woning afspeelt. De standaard woning bestaat uit een patio (al dan niet met bron of vijver) met verschillende vertrekken eromheen. In een grote luxewoning zijn die onderverdeeld in zomer- en wintervertrekken. De koelste vertrekken bevinden zich hierbij deels ondergronds, dichtbij de watervoorzieningen, zie dwarsdoorsnede.

Doorsnede van een grote luxewoning met een patio, windtoren, zomer- en wintervertrekken en half ondergrondse ruimtes.

De oude steden werden vanwege het hete klimaat zeer compact gebouwd. Hoewel we die steden als labyrint ervaren, zit er wel degelijk structuur in. Veelal komt die structuur voort

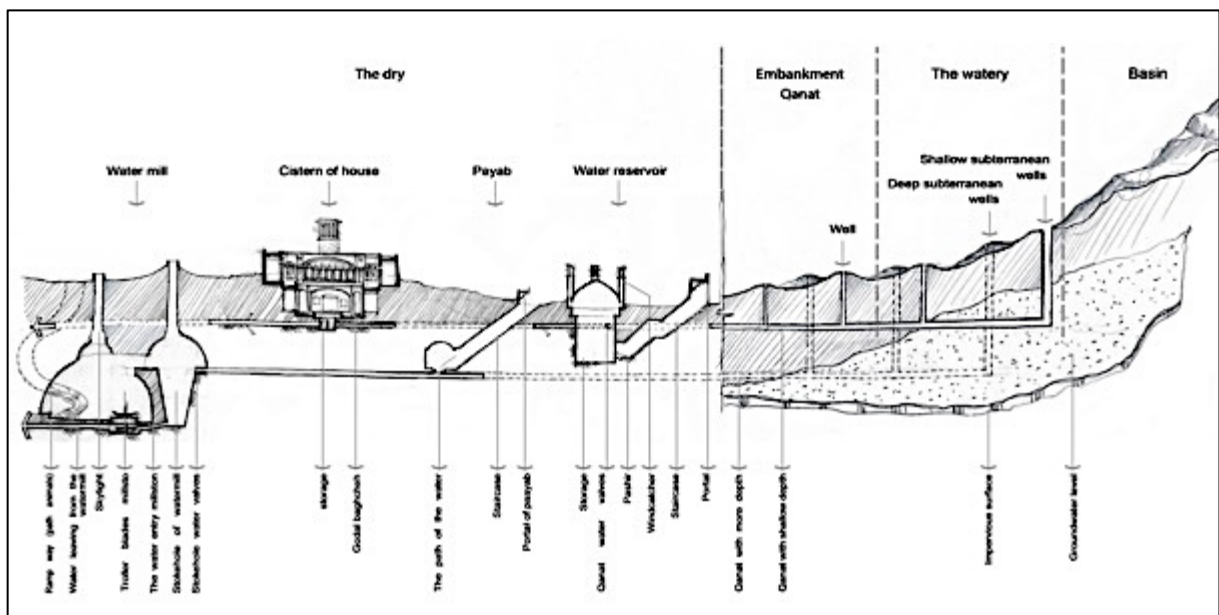
uit oude waterlopen en paden of wegen die op een of andere manier naar het centrum gaan. Overall poggde men door de compacte bouwwijze schaduw te creëren en koele luchtstromen tot stand te brengen. Het is er immers bloedheet (en in de winter soms bar koud).

De moderne stad in Iran is zelden een voortzetting van deze introverte, compact gebouwde oude stad.

Yazd

Deze stad kwam tot bloei door verschillende handelsroutes die er bij elkaar kwamen, zie Iran routekaart. De noordelijke zijderoute via Teheran (Rey) bleef tot ongeveer de vierde eeuw operationeel. De zuidelijke route via Yazd, ook wel de specerijenroute vanuit India genoemd, behield zijn functie tot de achtste eeuw. Behalve handel vond er langs deze routes ook een uitwisseling plaats tussen verschillende culturen. In de bazaar kwam alles bij elkaar, goederen en culturen. Dit was het ware centrum van de stad.

Omdat het een woestijnstad is, kon Yazd zich alleen handhaven door een vernuftig watersysteem met zogenaamde 'qanats'. Dit is een systeem van ondergrondse waterkanalen vanuit de bergen naar de stad. Onderweg bevinden zich putten die gegraven zijn voor de afvoer van grond uit het ondergrondse kanaal. In de stad wordt het water opgevangen in reservoirs en cisternen die de woningen van water voorzien. Ook watermolens worden ermee gevoed. Zie onderstaande dwarsdoorsnede.

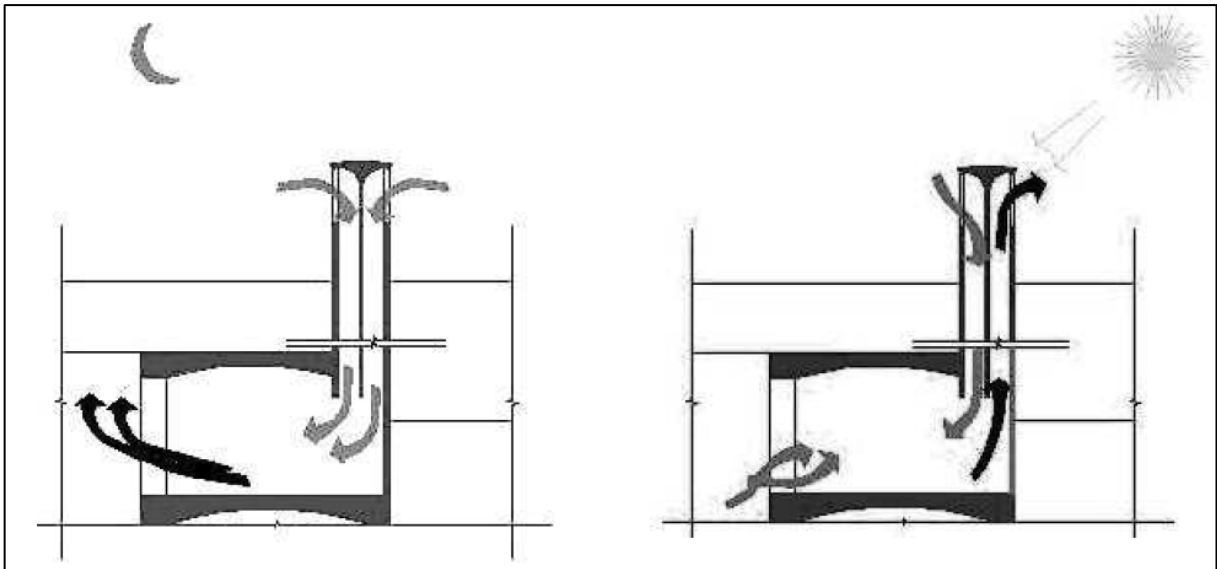

Dwarsdoorsnede van qanat-systeem

Opmerkelijk zijn ook de badgirs (windvangers) die in het lage stadscentrum her en der de lucht in schieten. Die zorgen voor de nodige verkoeling in huis waarbij het vernuftige systeem 's-nachts alleen koele lucht binnenlaat en overdag koele lucht importeert en warme lucht uitstoot. Vaak wordt er overigens een waterbak onder de windvanger geschoven.

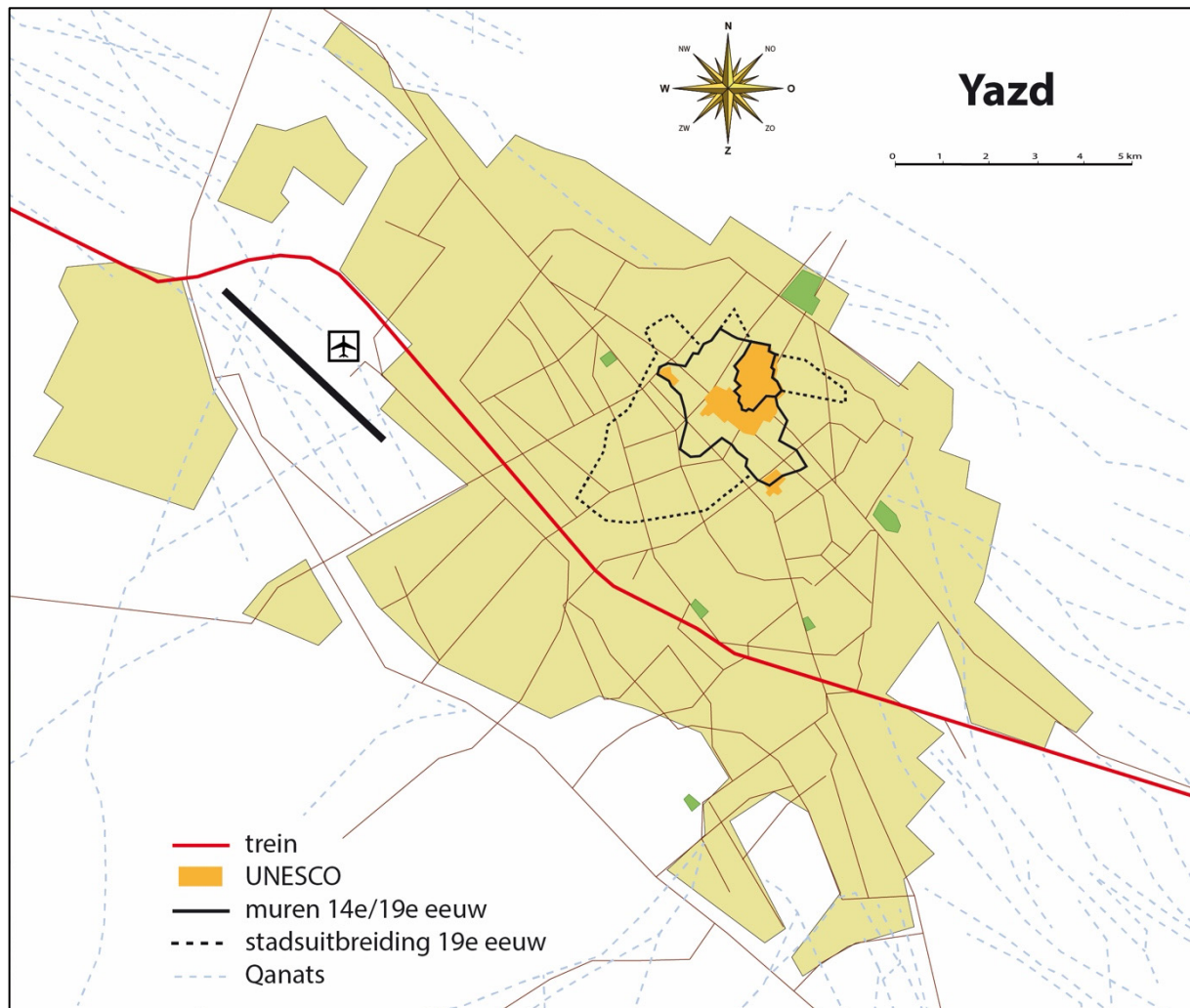
Overzicht op Yazd met badgirs (windvangers)

Werking van badgir (windvanger) 's-nachts en overdag.

Vanaf ongeveer de derde tot de zevende eeuw maakten de Sassaniden de dienst uit in het land. Zij bestuurden het land sterk centralistisch en riepen het Zoroastrisme tot staatsgodsdienst uit. De stadsmuren die ze bouwden zijn in de daaropvolgende eeuwen uitgebreid totdat ze in de 12^e eeuw ongeveer de omvang hadden die ze tot de 14^e eeuw behielden. Daarna kwamen er nieuwe stadsmuren die er tot de 19^e eeuw hebben gestaan. Zie onderstaande plattegrond. Overigens bevonden zich buiten de stadsmuren verschillende kleine stadsdelen die ook ommuurd waren. En zelfs de woonbuurten binnen de ommuurde stad kenden een eigen vorm van ommuring. De behoefte aan verdediging van eigen gemeenschappen was kennelijk groot.

UNESCO heeft het hele compacte en introverte gebied binnen de 14^e -eeuwse stadsmuren uitgeroepen tot beschermd stadsgezicht en er aan de zuidzijde een stuk bijgevoegd, omdat de stad deze kant op groeide zoals we zullen zien. Tevens heeft UNESCO er een Zoroastrische vuurtempel in het oosten en een tuin in het westen aan toegevoegd. In de 19^e eeuw breidde Yazd in zuidelijke richting uit met een meer extraverte, geometrische en open bouwwijze. De stadsmuren verdwenen en het autoverkeer werd dominant. In de 20^e eeuw werden een spoorweg en een vliegveld aangelegd. Yazd is nu een bruisende provinciehoofdstad waar toeristen naar het beschermde stadsgezicht komen kijken.

Als we naar het huidige beschermde stadsgezicht kijken en dat vergelijken met de opbouw van de stad vanaf de 14^e eeuw dan vallen een paar dingen op (zie onderstaande plattegronden van het centrum).

Zo ontstonden de meeste bazaars aanvankelijk bij de verschillende stadspoorten en langs handelsroutes ver buiten de vestingstad. Op een gegeven moment kreeg de centraal gelegen Jame moskee (vrijdagmoskee) gezelschap van een bazaar waardoor er een echt centrum ontstond, zowel religieus als commercieel. In de loop van de 15^e eeuw breidde de stad zich vervolgens in zuidelijke richting uit. Buiten de stadsmuren ontstonden langs de huidige Qiam Street nieuwe bazaars die op den duur aaneen klonterden tot de huidige grote bazaar. Bijna alle bazaars specialiseerden zich rondom een beroepsgroep of gilde, zoals de kleermakers,

schoenmakers e.d. De eerste bazaars die in het noorden van de stad begonnen legden het uiteindelijk af tegen de nieuwe bazaars in het zuiden.

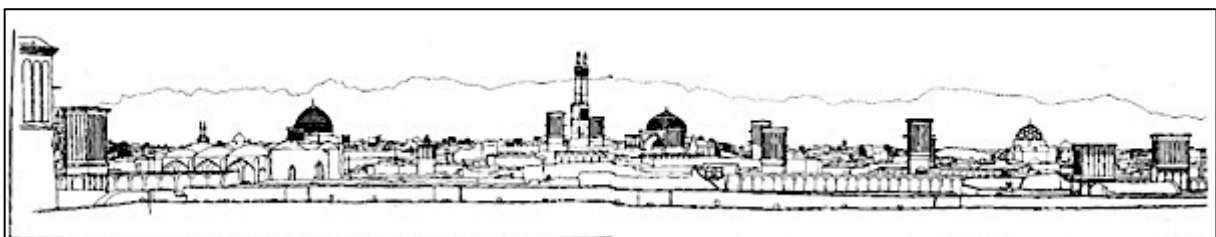
Een van de talloze stadsmuren die Yazd heeft gehad

In het zuiden bouwde de toenmalige gouverneur in de 15^e eeuw buiten de stadsmuren een moskee met hamam en karavanserai, het Amirchaqmaq complex.

In de daaropvolgende eeuwen groeide de stad verder zuidwaarts waardoor de Qiam Straat steeds centraler kwam te liggen. Hier vestigden zich vervolgens een synagoge, een paar moskeeën en madrassa's. In de 18^e eeuw kwam daar het Kahn complex (Kahn was een gouverneur) bij met een openbaar plein waar allerlei straffen publiekelijk voltrokken werden. In deze periode ontstond ook de Dowlatabadtuin in het westen van de stad dat eveneens deel uitmaakt van het UNESCO gebied (niet aangegeven op plattegrond).

In de 19^e eeuw verrezen de meeste lemen woningen binnen het beschermde stadsgezicht van de UNESCO. Dat is de reden waarom het centrum nu vooral uit laagbouw bestaat. Alleen monumentale gebouwen en windvangers schieten er bovenuit.

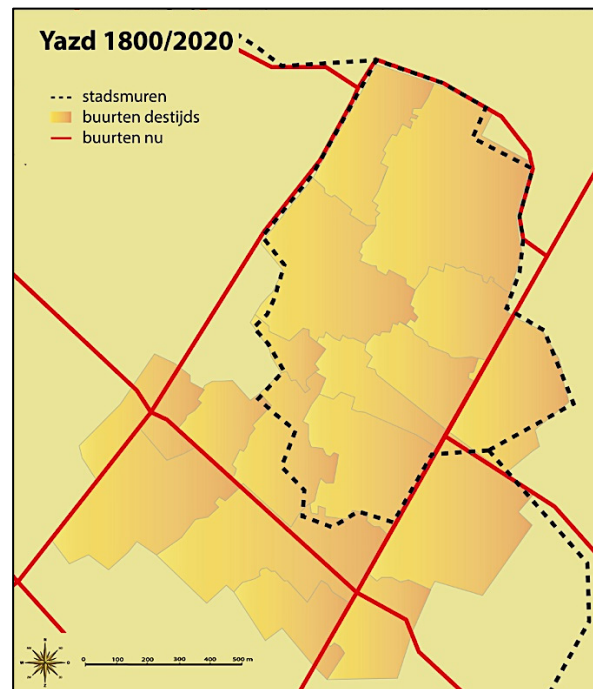
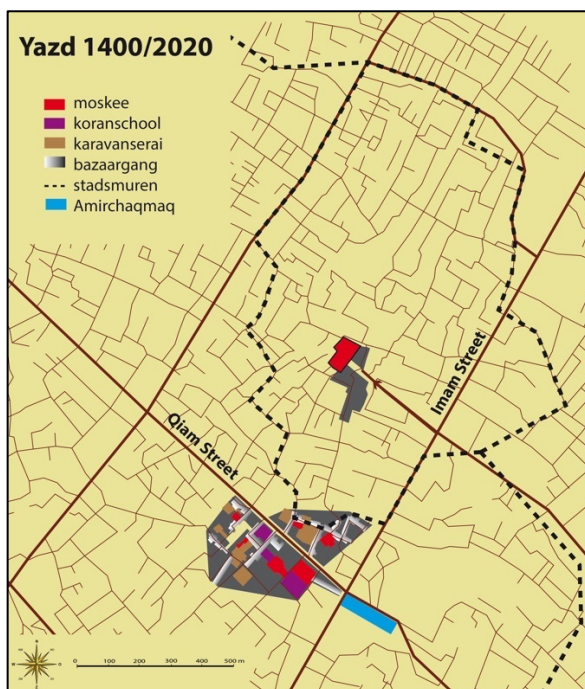
In de 20^e eeuw werd de noord-zuid lopende Imam Street dwars door het centrum aangelegd en de oost-west lopende Qiam Street werd verbreed en recht getrokken. De auto was ineens niet meer weg te denken. De nieuwe fabrieken werden godzijdank buiten het UNESCO-gebied gebouwd. De bazaars behielden weliswaar hun functie, maar de extraverte winkelstraten rukten op. Ook verrezen er in die tijd nieuwe ziekenhuizen en bibliotheken. De moderne, meer extraverte tijd diende zich aan.

Aanzicht van het lage centrum met monumenten en windvangers

Op de beide plattegronden van het centrum van Yazd zien we de stedelijke ontwikkeling tussen 1400, 1800 en 2020 naast elkaar. In het geografische midden ligt het religieuze centrum met de Jame moskee, die in de 12^e eeuw op de resten van een vuurtempel werd gebouwd, met aangrenzende bazaar. Ten zuiden daarvan, aan weerszijde van de Qiam Street, ligt de grote bazaar met voormalige karavanserai's. Hier bevindt zich ook het eerdergenoemde Kahnplein. Ook had de bazaar verschillende madrassa's. Rechts van de grote bazaar, op de kruising van de Qiam- en Imam Street, staat het Amirchaqmaq complex.

Zo zie je dat Yazd in de loop der tijd naar het zuiden uitbreidde en dat verschillende stedelijke functies ook die kant optrokken. Dat verklaart waarom het UNESCO-gebied zich niet beperkt tot het gebied binnen de 14^e -eeuwse stadsmuren maar ook de omgeving van de Qiam Street insluit.

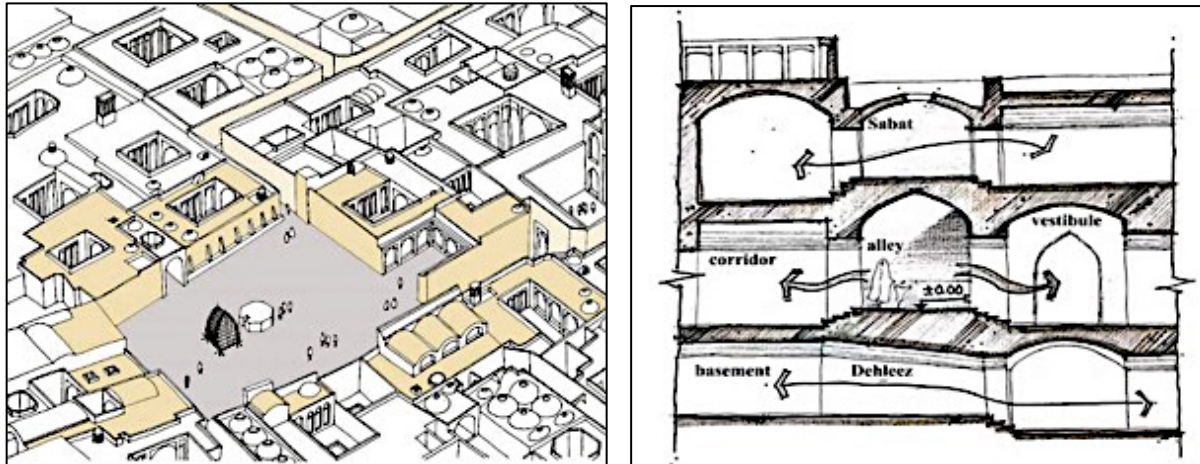

Ingang van de zuidelijke bazaar aan de Qiam Street

Omstreeks 1800 had Yazd binnen de 14^e-eeuwse stadsmuren acht verschillende buurten op basis van beroep, religie en etniciteit. Met name het verschil in beroep viel op. Elke buurt had een klein centrum voor dagelijkse goederen met een cisterne, een hammam, een

moskee, een hussyaniyyih en werkplaatsen. Tegenwoordig is dat onderscheid in buurten niet meer zo duidelijk. Dat onderstreept de huidige buurtindeling die louter administratief van aard is.

Binnen die buurten treffen we een netwerk aan van smalle straten en stegen met blinde muren van woningen die er met hun voordeur op uit komen. Sommige van die smalle straten zijn overkapt om de zon tegen te houden. Die worden 'sabat' genoemd. Dan heb je ook nog doodlopende straten/stegen die 'darband' worden genoemd. Tussen sabbat en darband ontwikkelde zich een verfijnd spel tussen openbaar- en privé domein met deuren, drempels en wat dies meer zij. Zie onderstaande tekeningen.

Overzicht van woonbuurt en dwarsdoorsnede van straat en woning

Isfahan

Ook de stad Isfahan heeft een lang verleden, zie Iran routekaart. Er zijn bijvoorbeeld restanten van vuurtempels aangetroffen en er heeft een fort gestaan. De stad is vele malen vernield en weer opgebouwd. De rivier en handelsroutes zorgden er echter voor dat de stad keer op keer weer opgebouwd werd. Zie onderstaande plattegrond.

In verband met mogelijke overstromingen vestigden de eerste bewoners zich op enige afstand ten noorden van de rivier. Parallel aan de rivier liepen toen nog vele zijstromen die voor het broodnodige water zorgden. In deze vruchtbare omgeving groeide uit agrarische nederzettingen de eerste compacte stad met vestingmuren rondom een fort. Daar vestigden zich verschillende bevolkingsgroepen, zoals Joden en Armeniërs. Die mengden zich aanvankelijk met de Zoroasters, christenen en moslims.

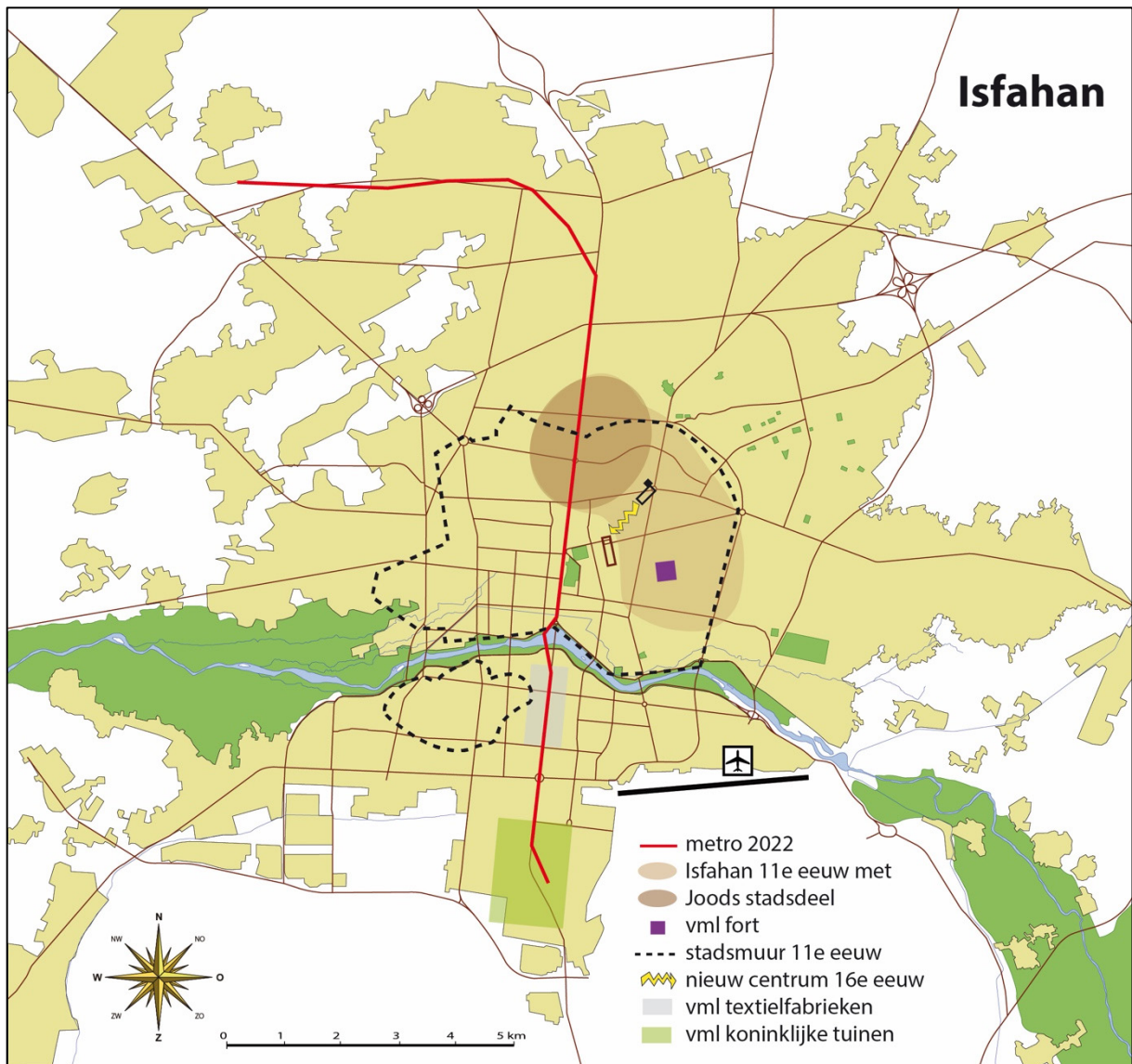
De grootste ruimtelijke verandering deed zich voor tijdens het bewind van sjah Abbas I de Grote (1571-1629) die van Isfahan de hoofdstad maakte (1598-1722) en flink uitbreidde. Om dat voor elkaar te krijgen maakte hij een uitbreidingsplan dat doet denken aan de plannen die Haussmann maakte voor Parijs (1853-1871), maar dan zonder de bijbehorende grootschalige sloop. Zie de twee naast elkaar staande plattegronden hieronder.

Een van de opvallendste dingen uit het plan is een kaarsrechte boulevard van ruim 5 km lang die vanaf het nieuwe centrum in het noorden naar de koninklijke tuinen aan de andere zijde van de rivier in het zuiden loopt. Deze boulevard is ruim 40 meter breed en zou aan weerszijde bebouwd worden met paleizen en villa's met grote tuinen. Ter vergelijking;

Boulevard Haussmann in Parijs is slechts 30 meter breed. Deze Charar Bagh-e Abbassi boulevard is bovendien voorzien van vier rijen bomen.

In dit plan kregen de Armeniërs, die de sjah meenam uit zijn oorlogen, een plek ten zuiden van de rivier. Hier woonden toen ook de rijke burgers. In de 19^e eeuw streek er de textielindustrie neer die nu goeddeels verdwenen is.

De nieuwe metro die onder deze boulevard is gelegd, verbindt de voormalige koninklijke tuinen en de textielindustrie ten zuiden van de rivier met de Joodse wijk in het noorden.

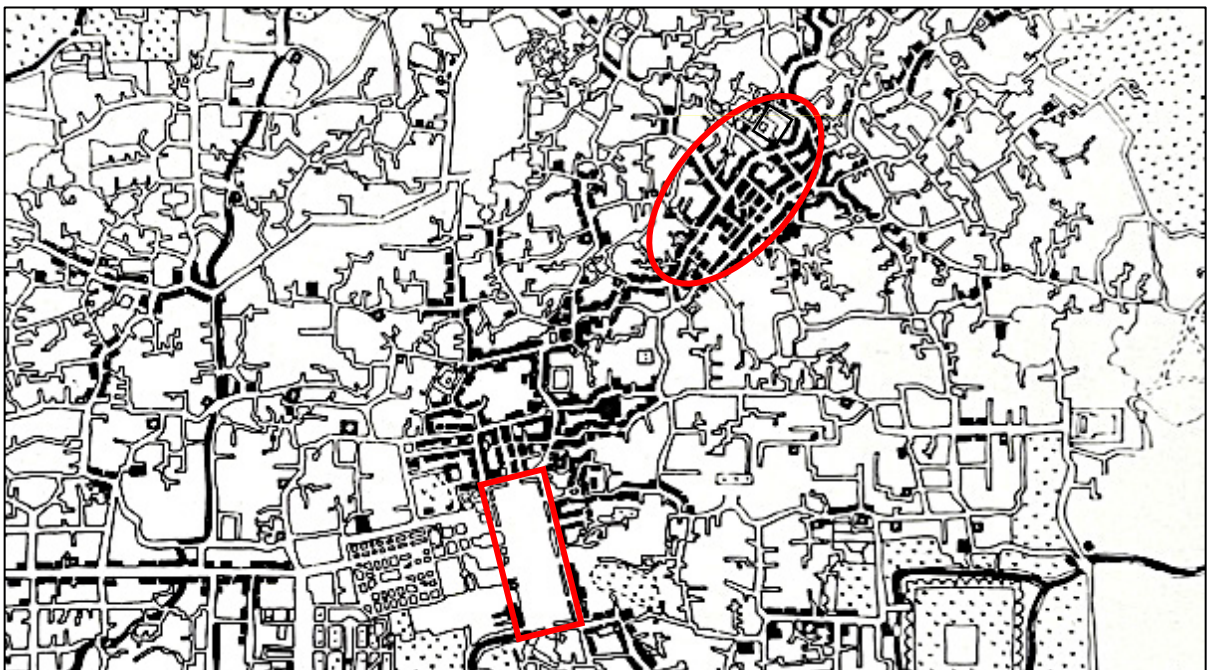
Plattegrond van het huidige Isfahan met historische ontwikkelingen

Het uitbreidingsplan van de sjah voorzag ook in een nieuw plein, de Maydan-i-Shah, later Maydan-e Emam genoemd. Dat was behalve paleistuin ook een plein voor plechtigheden, parades, feesten en polotoernooien. Een extravert plein kortom. Op de foto van omstreeks 1935 ligt het er wat sleets bij. Aan dit plein bevinden zich zowel het koninklijke paleis als een nieuwe moskee, beide van hoogstaande architectuur.

De Maydan-i-Shah omstreeks 1935.

In wezen verlengde het plan van de sjah het oude introverte centrum naar een nieuw extravert centrum in het zuiden. Het oude centrum bestond uit een vrijdagmoskee (UNESCO monument), een bazaar en karavanserais zonder plein. Pas na 2010 is het hele gebied rondom de vrijdagmoskee op de schop gegaan en kreeg het een plein door overkluizing van een doorgaande weg, het huidige Maydane Eman Ali. Dit nieuwe verharde plein wijkt nogal af van het plein van de sjah dat een tuinrichting heeft gekregen.

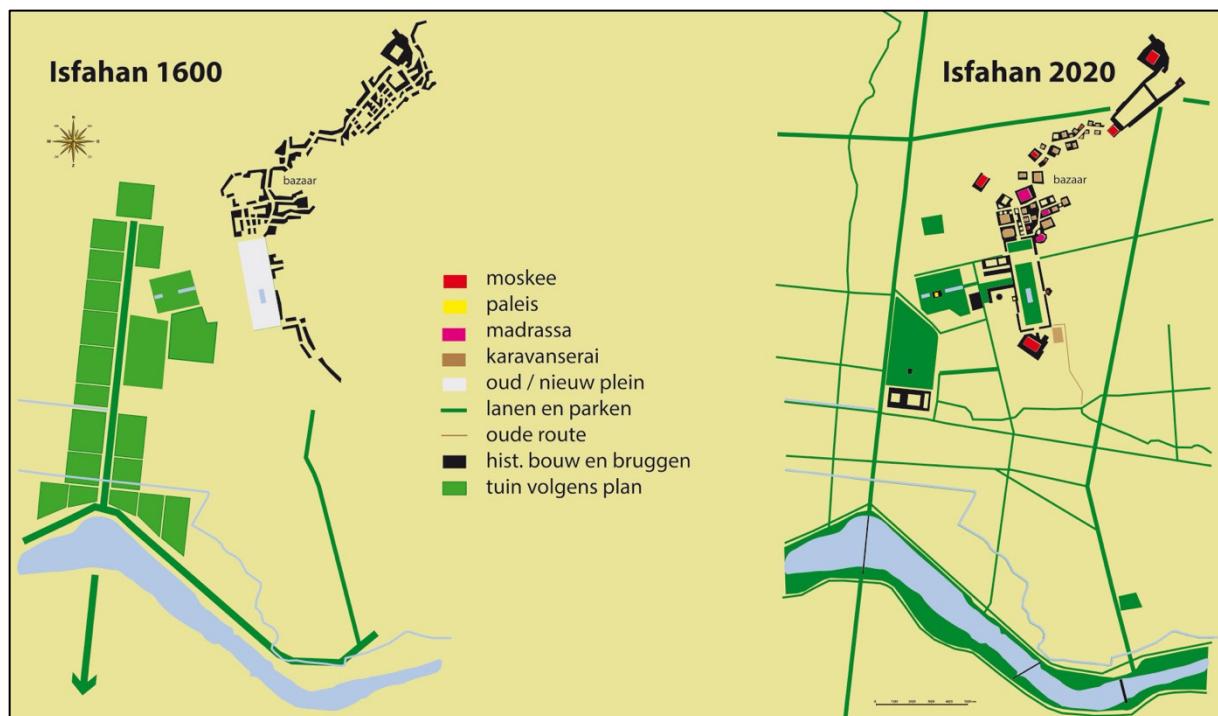

Plattegrond uit de 16^e eeuw met een bazaar op de Maydan-e Eman Ali (vrijdagmoskee in geel).

Tussen de vrijdagmoskee en het plein van de sjah groeide in de loop der tijd een bazaar met karavanserais, moskeeën en madrassa's. De binnenpleinen van de karavanserais waar ooit kamelen rondliepen zijn omgevormd tot tuinen, parkeerplaatsen of werkplaatsen. De overdekte lange bazaar tussen de twee pleinen bestaat echter nog steeds.

Het plan van de sjah voegde ook een nieuwe verkeersstructuur toe die aanhaakte op de oude handelsroutes naar de bazaar. Spectaculaire nieuwe bruggen werden over de rivier geslagen en in het oosten werd een nieuwe boulevard aangelegd, parallel aan de voornoemde Charar Bagh-e Abbassi. Deze voorzag de bazaar van een nieuwe toegangsweg vanuit het zuiden. Later zijn er nog meer boulevards en lanen aangelegd die Isfahan een groen karakter geven.

De meeste tuinen langs de hoofdboulevard, de Charar Bagh-e Abbassi, zijn er overigens niet gekomen of ze zijn in de loop der tijd verdwenen. Toch heeft het plan van de sjah ervoor gezorgd dat de westelijke stadsuitbreiding volgens zijn geometrische patroon werd uitgevoerd. Hij heeft hiermee een moderne vorm van stedenbouw geïntroduceerd die in Iran pas in de 20^e eeuw navolging kreeg.

Shiraz

Ook Shiraz groeide op een organische wijze uit van een agrarische nederzetting naar een handelsstad, zie Iran routekaart.

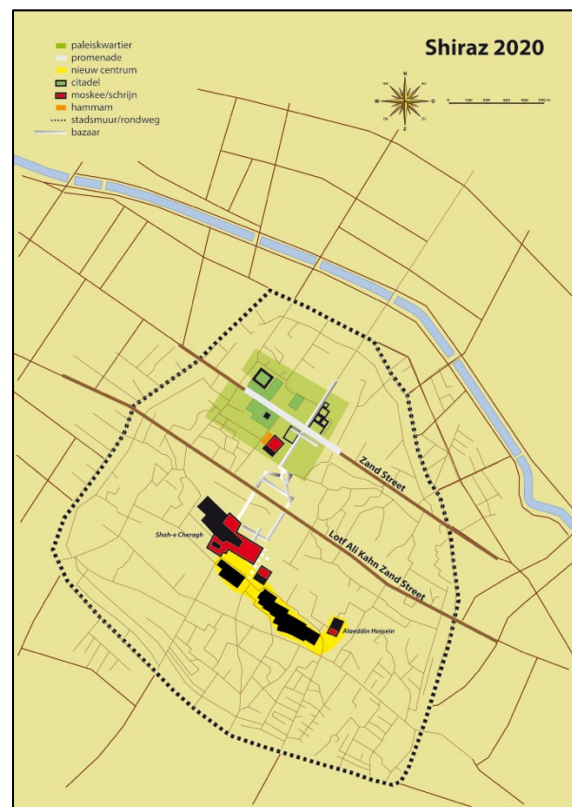
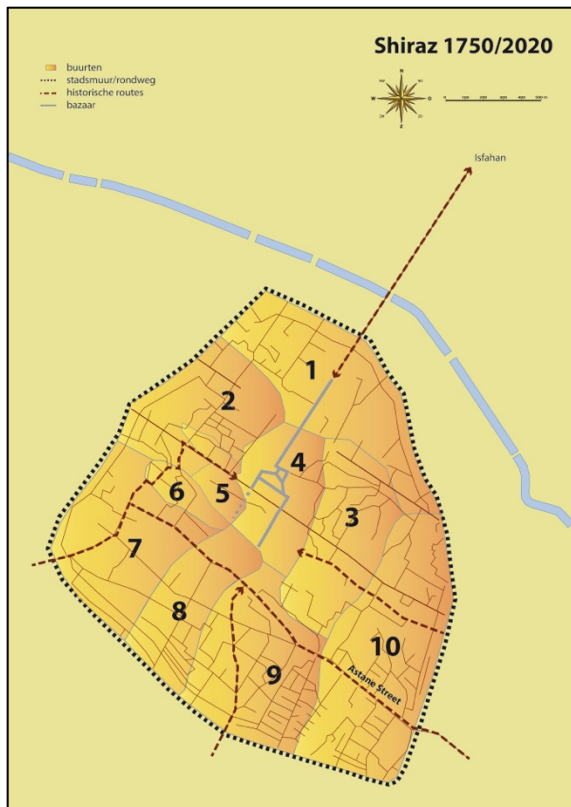
Vanuit het centrum, waar enkele moskeeën en schrijnen stonden, liepen routes naar buiten. In het noorden, aan de overzijde van de rivier, ontstond langs de belangrijke zijde- en koningsroute naar Isfahan een groene enclave waar de latere Karim Kahn handig gebruik van maakte. Opmerkelijk is ook dat Shiraz al omstreeks het jaar 1000 een grote bibliotheek had waardoor het in de 13^e eeuw uitgroeide tot centrum van kunst en letteren. Ook telde de stad al in de 16^e/17^e eeuw tien buurten met eigen voorzieningen.

Na een periode van verval zorgde vorst Karim Khan Zand voor een nieuwe stedelijke bloei. Hij maakte er in 1750 zijn hoofdstad van en ging er zelf wonen. Shiraz werd een koningsstad. Dat duurde tot ongeveer 1789 toen zijn opvolger voor een andere hoofdstad koos, Teheran. Daarbij sloopte hij de stadsmuren die Karim Kahn met zorg restaureerde. Machthebbers gingen in Iran zelden zachtzinnig te werk.

Karim Kahn bleek een ambitieus heerser te zijn die zijn ideeën voor stadsvernieuwing uit Isfahan haalde dat 150 jaar daarvoor ook een koningsstad was. Zowel in Isfahan als in Shiraz respecteerden de heersers de bestaande stad door er een nieuw stadsdeel naast te leggen, dat vervolgens samen met het oude centrum een nieuw centrum vormde.

Het oude introverte Shiraz van moskeeën, bazaar en tien woonbuurten had uiteraard een labyrintisch stratenpatroon. In het plan van Karim Kahn kregen de bestaande invalswegen extra aandacht. Met name die naar Isfahan natuurlijk. Die kreeg een nieuwe bazaar met karavanserai's, een moskee en een hamam (badhuis). Sterker nog, hij bouwde er een heel paleiskwartier omheen waar hijzelf in een citadel ging wonen. Verschillende overheidsinstellingen, een plein en tuinen werden er nog aan toegevoegd.

De nieuwe bazaar sloot naadloos aan op de oude. Het groene paleiskwartier bleek een vanzelfsprekende aanvulling te zijn op het introverte stenen centrum. Er zal ongetwijfeld wel het een en ander gesloopt zijn om zijn ambities waar te maken.

Karim Kahn nam uiteindelijk 27 bouwwerken onder zijn hoede - zowel nieuwbouw als restauratie en uitbreiding van gebouwen - waarvan er nog 16 over zijn. Hij restaureerde ook de stadsmuren en bouwde watervoorzieningen, bruggen, tuinen en verbeterde enkele invalswegen.

Met de erfenis van Karim Kahn is helaas minder omzichtig omgesprongen dan die van de sjah in Isfahan. De stadsmuren zijn verdwenen en op het tracé is een rondweg aangelegd die een ruimtelijke scheiding teweegbracht tussen het oude centrum waar de welvarende inwoners uit vertrokken om naar de nieuwbouwwijken aan de andere kant te gaan. Ook zijn er bouwwerken gesloopt en verdwenen er verschillende tuinen. Dat neemt niet weg dat zijn aanpak aanleiding is geweest voor recente ingrepen.

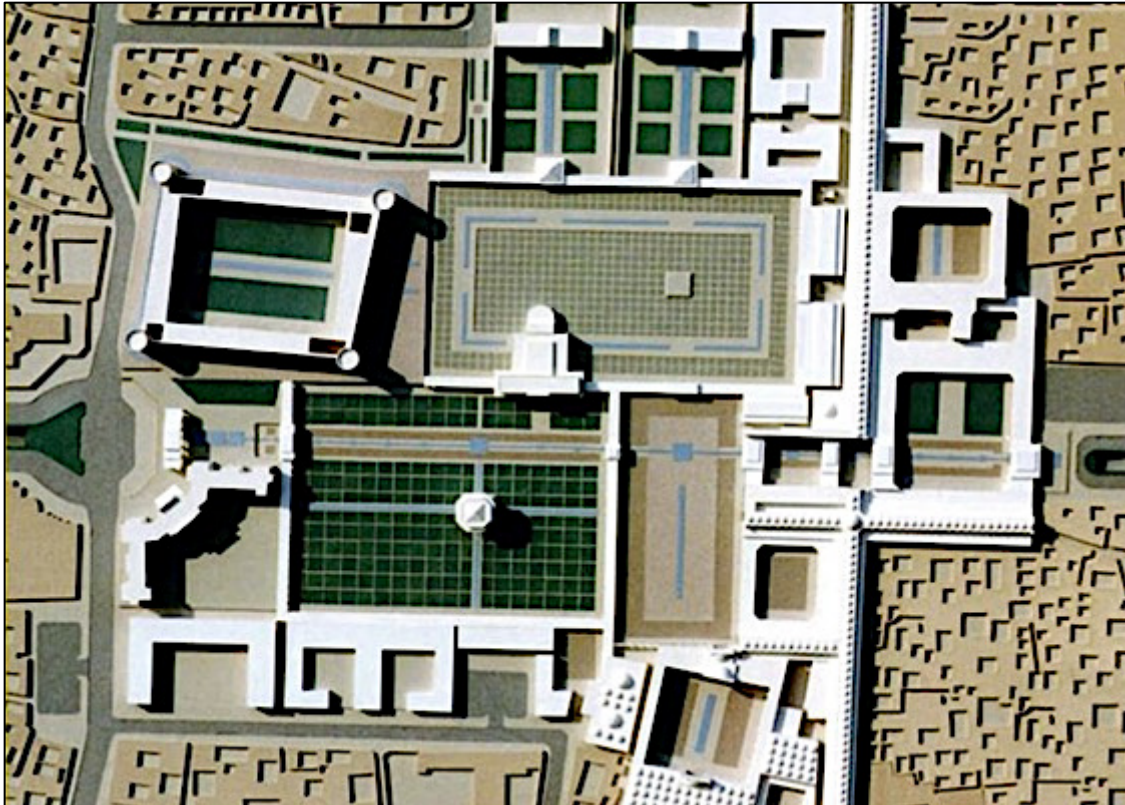
Voor we het daar gaan hebben werden er in de jaren 1930 twee nieuwe oost-west straten aangelegd, de Zand Street en de Loft Ali Kahn Zand Street die de basis vormden voor de westelijke stadsuitbreiding. Deze doorsneden de noord-zuid lopende bazaar, zowel de oude als de nieuwe. Een van de oude zijtakken werd bovendien omgevormd tot winkelstraat. Desondanks raakte de binnenstad in verval, zowel ruimtelijk als sociaal.

Dat proces zette door na de Tweede Wereldoorlog toen Shiraz onstuimig groeide. Ten westen van het centrum, buiten de contouren van de gesloopte stadsmuren, werden op geometrische wijze nieuwe wijken gebouwd. De introverte bouwwijze werd doelbewust verlaten en de extraverte Westerse wereld van flats deed definitief zijn intrede.

1956 plattegrond van Shiraz

De citadel van Karim Kahn is de afgelopen decennia gerestaureerd en de openbare ruimte eromheen heringericht. In 1991 verscheen er een masterplan waarin de bazaars en openbare ruimtes van de binnenstad opgeknapt zouden worden. Onderdeel daarvan was de ondertunneling van de hierboven gememoreerde Zand Street die de bazaar in tweeën knipte. Het stedenbouwkundige plan uit 1993 dat de beide delen aan weerszijden van de Zand Street bouwkundige aan elkaar zou hechten is echter nooit gerealiseerd. Bij de ondertunneling in 1999 is bovenop een promenade aangelegd. Karim Kahn ligt inmiddels vredig begraven tegenover zijn citadel in de tuin waar het Pars museum staat.

1993 bouwkundige aanhechting bovenop de tunnel van de Zandstreet

Tussen 1995-1996 werd er toch nog grootschalig gesloopt in de binnenstad. Het nieuwe project Bein-al Haramain in het zuiden van het centrum (zie gele vlek op de plattegrond) beoogde meer ruimte te scheppen tussen de twee schrijnen c.q. moskeeën, Shah-e Cheragh en Alaeddin Hossein, voor pelgrims en bezoekers. De ruimte die na de sloop vrijkwam werd vervolgens vol gebouwd met een commercieel centrum, een indoorsportvoorziening met recreatie, een stadskantoor en een hotel. Allemaal voorzien van parkeergarages. Ook de schrijnen c.q. moskeeën zijn gerestaureerd.

In 2011 opende de nieuwe metro die onder de Zand Street ligt.

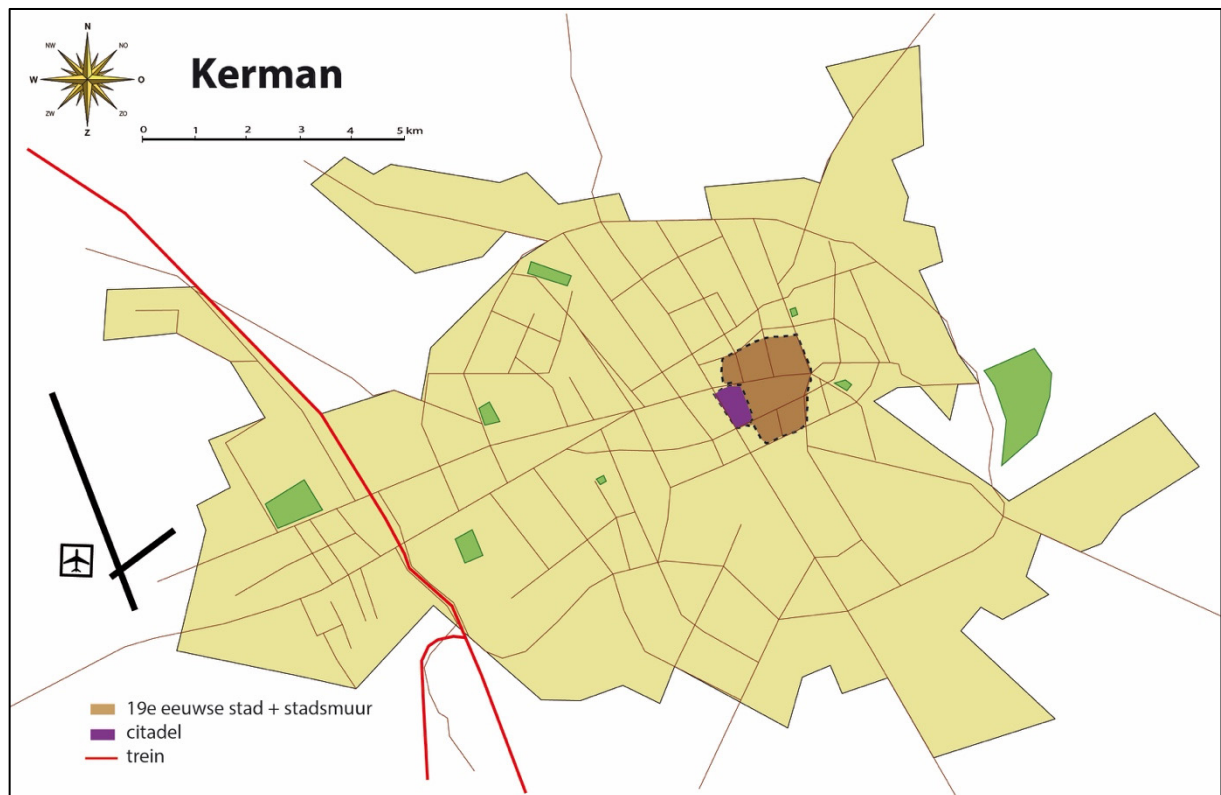
Kerman

De stad Kerman dankt zijn economische voorspoed aan de strategische ligging op het kruispunt van de oost-west lopende zijderoute en noord-zuid lopende route tussen de Kaspische Zee in het noorden en Perzische Golf in het zuiden, zie Iran routekaart. Lange tijd domineerde de wolindustrie die in de 19^e eeuw door de tapijtindustrie opgevolgd werd. Kerman is ook de provinciehoofdstad, zowel administratief als militair.

Pas vanaf 1865 kunnen we op basis van plattegronden een ruimtelijk beeld van de stad krijgen. Dat heeft zowel te maken met de vernietiging van de stad in 1794 door een aardbeving als door het leger van de heerser Agha Mohammad Khan die alle mannen van Kerman de ogen uitstak en vrouwen tot slavernij dwong.

Pas in de 19^e eeuw bloeide de stad weer. Het had tot 1980 nog een traditionele economie met relatief weinig fabrieken, maar pistachenoten en kopermijnen zijn heden ten dage de belangrijke inkomstenbronnen. De aanleg van een spoorlijn en een vliegveld, alsmede de

stichting van een universiteit, ondersteunden die groei. In tegenstelling tot Isfahan en Shiraz is Kerman geen koningsstad geweest en ook een UNESCO-monument heeft het tot op heden niet.

In de 19^e eeuw had Kerman nog stadsmuren, die waarschijnlijk in het begin van de 20^e eeuw zijn afgebroken voor de aanleg van wegen. We spreken van waarschijnlijkheid omdat steden zonder UNESCO-erfgoed doorgaans matig gedocumenteerd zijn.

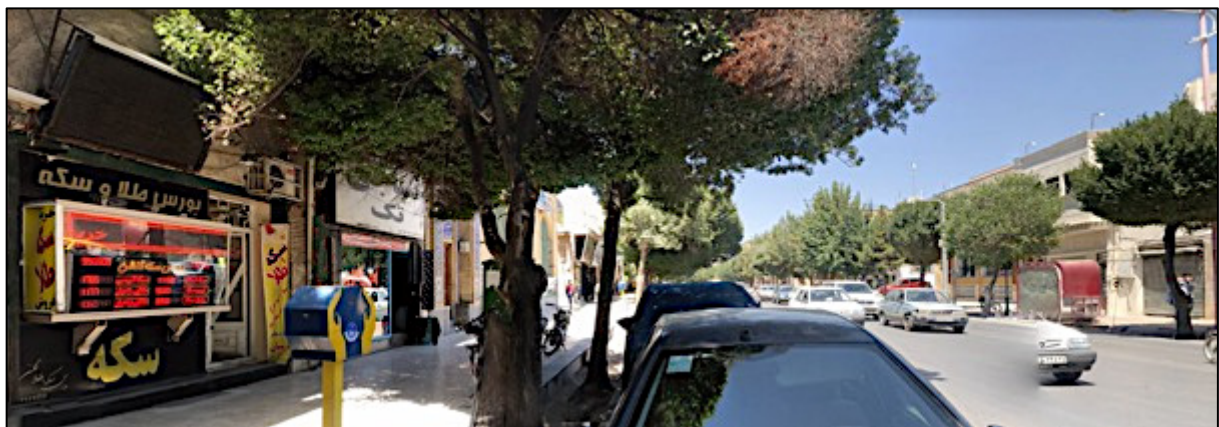
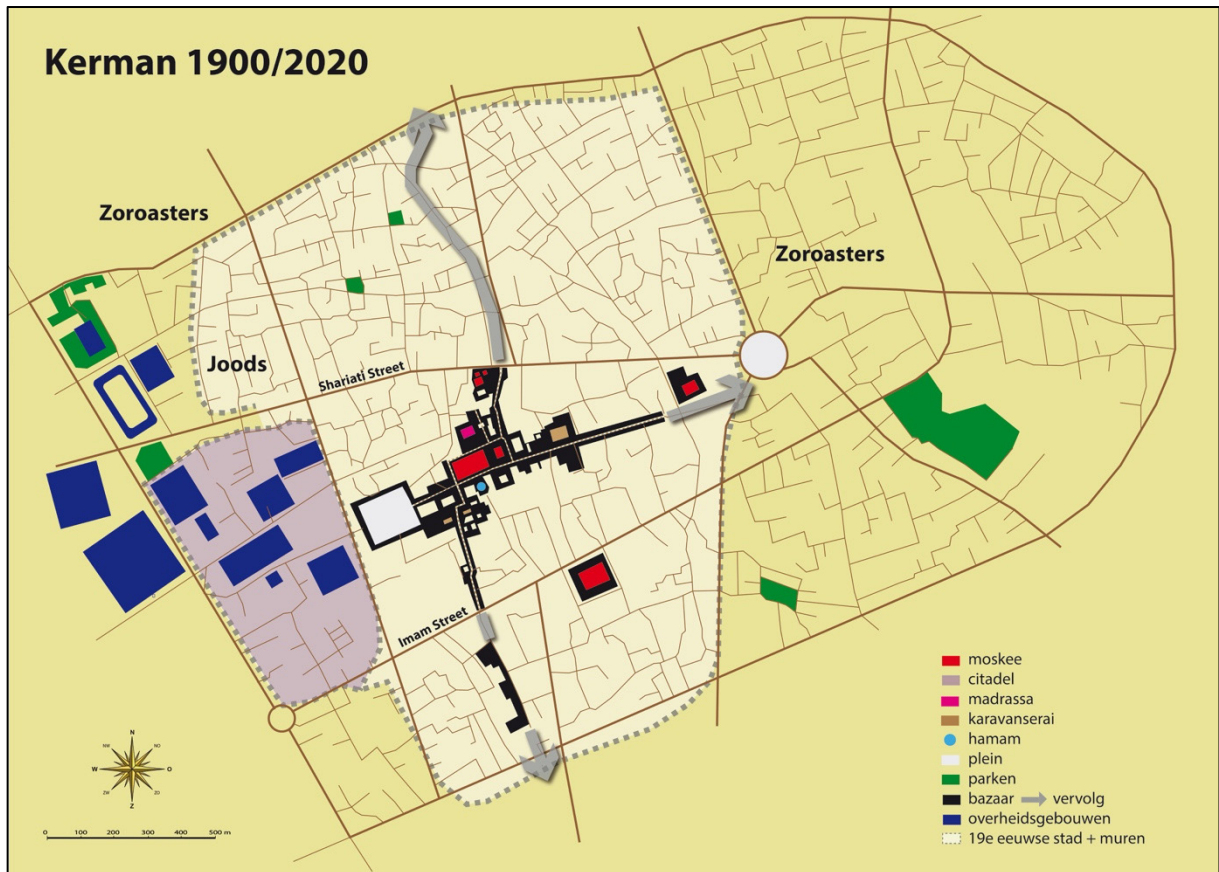
Een aantal zaken zijn echter wel duidelijk. Zoals de vestiging van verschillende bevolkingsgroepen in aparte buurten. De Joden in het noordwesten en de Zoroasters in de nabijheid, maar buiten de stadsmuren. De Zoroasters verhuisden in de 18^e eeuw overigens naar het noordoosten, eveneens buiten de stadsmuren. De andere bevolkingsgroepen mengden zich meer binnen de stadsmuren.

Hoewel het grootste deel van de bebouwing binnen de voormalige stadsmuren nog min of meer intact is, kunnen we dat van het westelijke deel, waar zich de citadel bevond, niet zeggen. Hier zijn grote overheidsgebouwen neergestreken.

Opmerkelijk aan Kerman is de kruisvorm van de oude bazaar als gevolg van de hierboven gememoreerde kruisende handelswegen. De oostwest bazaar is met zijn lengte van 600 meter een van de langste van Iran. Deze ligt tussen twee pleinen. Het Arg-plein in het oosten, waar, gezien de naamgeving, waarschijnlijk een citadel stond. En een rond plein in het westen dat na sloop van de stadsmuren is aangelegd. Aan deze zijde ligt ook de Vrijdagmoskee die met voetgangersstraten en een binnenplein is verbonden met de bazaar, zie foto van Mozaffari bazaar. In Nederland zouden we dat een winkelstraat noemen.

De noord-zuid bazaar is korter en anders van aard. De noordtak komt niet verder dan de in de jaren 1930 aangelegde Shariati Street en gaat aan de overzijde verder als invalsweg waar in de 19^e eeuw een nieuw stadsdeel ontstond. Aan de Shariati Street vestigden zich winkels waardoor het een extraverte winkelstraat werd, zie de foto.

De zuidtak bestaat uit twee delen. Die opdeling ontstond toen in de jaren 1970 de Imam Street werd aangelegd. Het noordelijke deel van deze zuidtak wordt slecht onderhouden, zie de foto van de Ghal'e bazaar. De onderhoudsstaat van het zuidelijk deel is ook slecht. De verbinding tussen beide is verbroken door de aanleg van de Imam Street.

Shariati Street

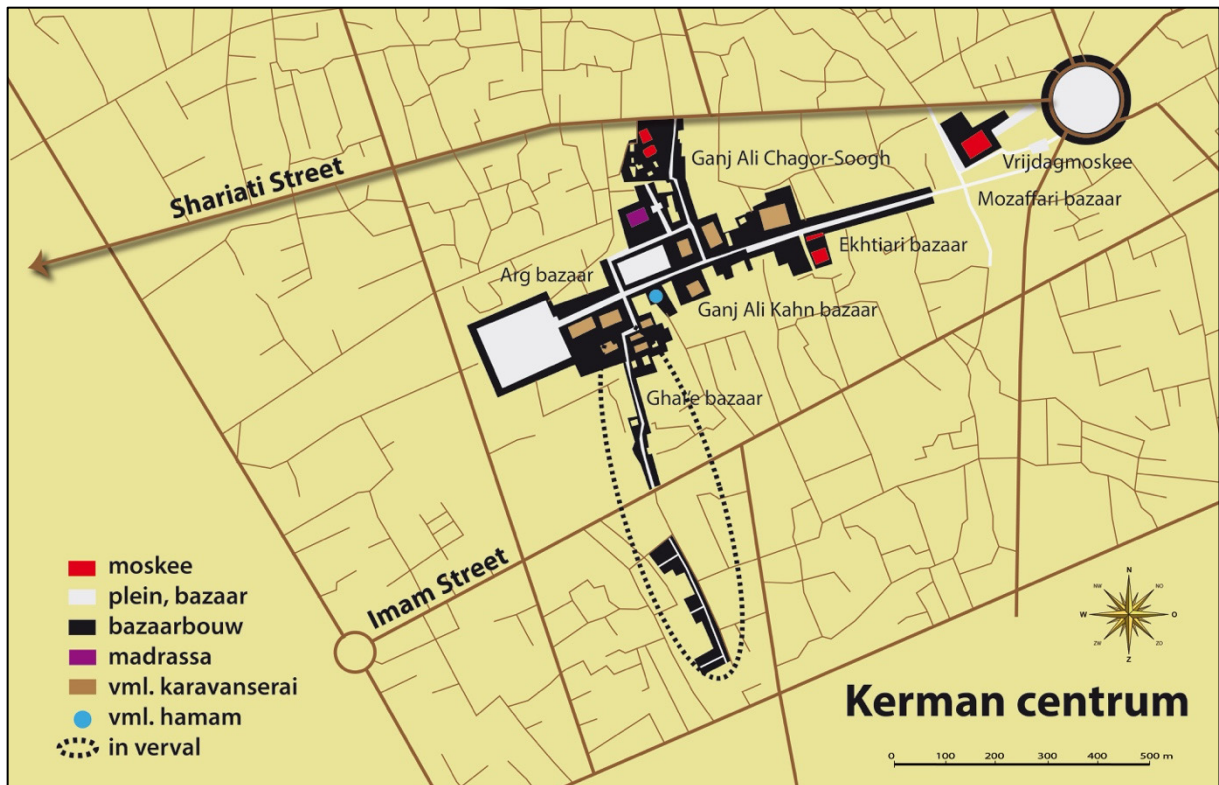

Ghal'e bazaar

Mozaffari bazaar

Men is druk bezig om de bazaar op de UNESCO-lijst te krijgen. Dat trekt immers toeristen en via toeristenbelasting ook geld om de boel op te knappen. Er zijn tot op heden enkele delen opgeknapt. Of dat voor de hele bazaar zal lukken is de vraag. Met de aanleg van de parallel lopende winkelstraten aan noord- en zuidzijde heeft de bazaar een extraverte evenknie gekregen. Dat roept de vraag op of een bazaar met een dergelijke lengte wel overlevingskansen heeft. Zeker omdat Kerman geen toeristenstad is.

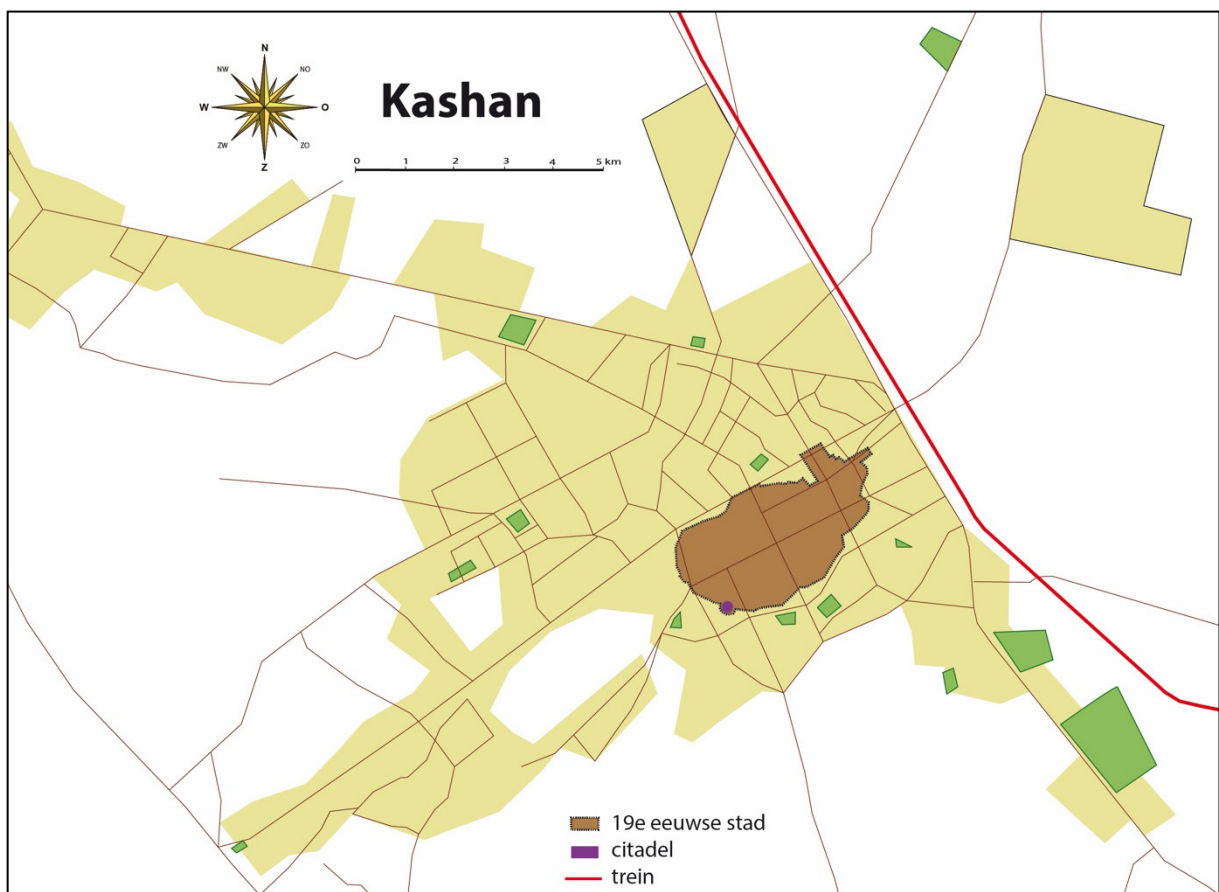
Kashan

Kashan is een van de oudste steden van Perzië dat tot bloei kwam in de 11^e eeuw toen er stadsmuren werden gebouwd, zie onderstaande tekening en Iran routekaart. Deze werden in het begin van de 20^e eeuw vrijwel volledig afgebroken. Evenals de stadspoorten trouwens. De citadel of arg is deels behouden gebleven. Alleen de ommuring staat nog overeind. De bebouwing daarbinnen is verdwenen, zie foto.

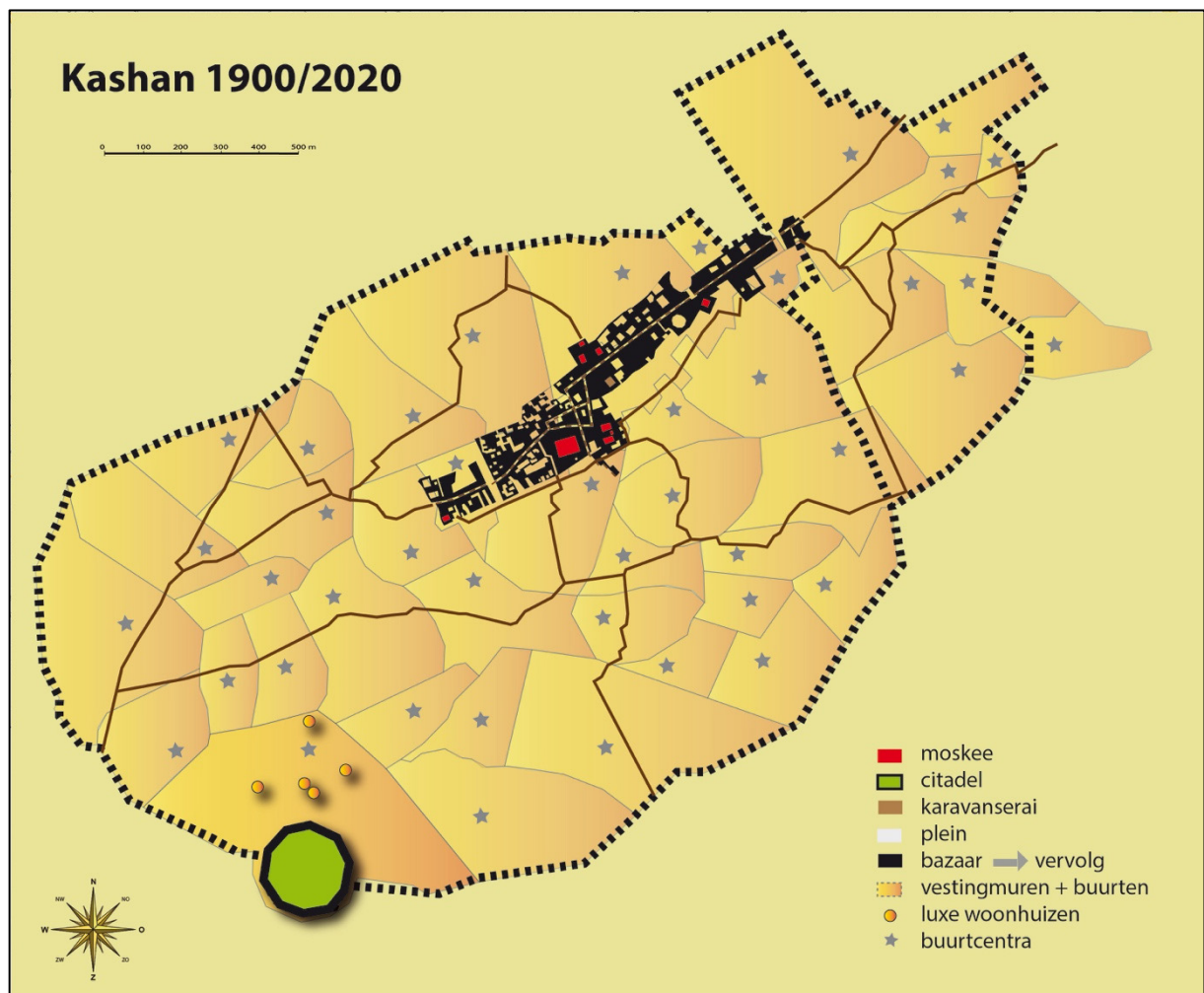

Kashan heeft het zwaar te verduren gehad. In 1722 verwoestten de Afghanen Kasjan. De aardbevingen van 1778 deden daar nog een schepje bovenop. De stad veerde echter op en restaureerde de bazaar, menig moskee en andere gebouwen. Ook werd er veel nieuw gebouwd, maar de glorie van weleer is volgens menigeen niet meer teruggekomen. In toeristische zin heeft het zich ook (nog) niet kunnen ontwikkelen. Dat komt waarschijnlijk door de voorsprong die Isfahan en Yazd hebben. Kashan moet zich tevredenstellen met een UNESCO-tuin buiten het centrum, Bagh-e Fin genaamd, te danken aan Sjah Abbas I (1587-1629) die graag in Kashan verbleef en er ook begraven ligt. Het centrum zelf lijkt kennelijk niet de moeite waard.

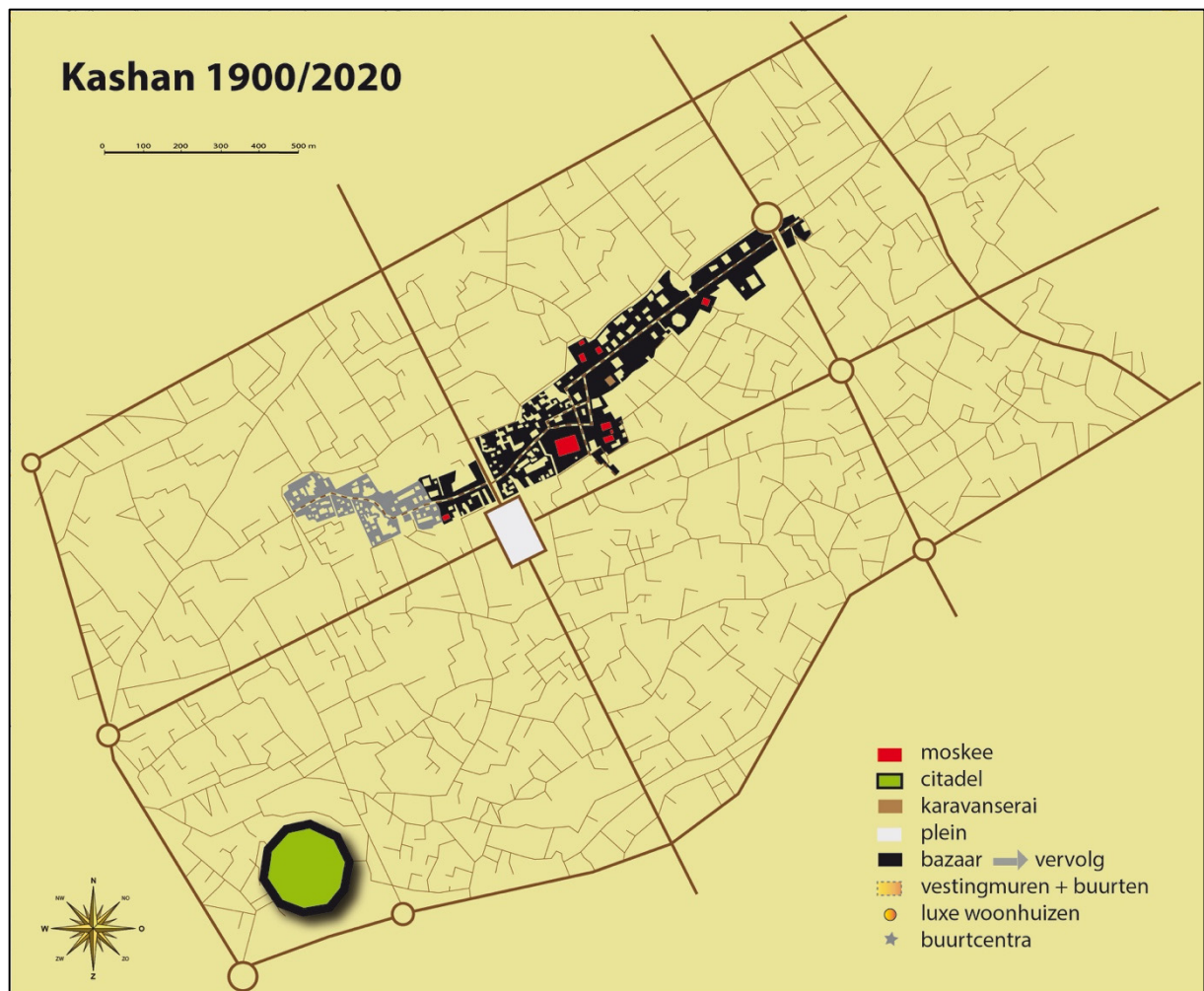

Net zoals bijvoorbeeld Yazd, kampte Kashan vroeger met waterproblemen. Ongeveer 130 qanats zorgden voor de nodige watertoevoer uit de bergen. Daarvan werkt er nog een derde. Die droegen bij aan de bloei van de stad in de 11^e eeuw toen de stadsmuren en de

citadel (arg) verrezen. Het werd een zeer welvarende woestijnoase waar het goed toeven was. En eigenlijk is dat nog steeds zo. Dat heeft de journalist Thomas Erdbrink in zijn boek *Onze Man in Teheran* treffend verwoord in zijn hoofdstuk 'De renovatie van het paradijs'. Hierin beschrijft hij dat traditionele huizen en tuinen in heel Iran uit de gratie raakten, maar in Kashan door ondernemende burgers van de sloop werden gered. Met name rondom de citadel waar na 1778 nogal wat luxewoningen gebouwd werden door rijke kooplieden. Deze buurt rondom de citadel is een van de talloze buurten die Kashan omstreeks 1900 nog telde. Ze hadden een eigen buurtcentrum en waren met hun labyrintisch stratenpatroon verbonden met de doorgaande straten en bazaar, zie plattegrond. Een introverte stad kortom.

Dat veranderde na 1920 toen de industrialisatie opkwam buiten de vestingmuren. Marmergroeven en kopermijnen en de aanleg van nieuwe wegen en spoorwegen naar Teheren tussen 1935-1945 droegen bij aan de teloorgang van het centrum en bazaar. Toch heeft ook de bazaar de economische veranderingen overleefd. Sterker nog, hij is aan de westzijde uitgebreid.

Tussen 1945-1955 werd er een plein (meydan) aangelegd op de kruising van nieuwe wegen midden in het centrum, ten zuiden van de bazaar. Dit stelsel van nieuwe wegen volgens een rasterpatroon, doorsneed het labyrintische stratenpatroon op meerdere plekken. Met name vanuit de bazaar klonk toentertijd kritiek.

In 1975 startte de gemeente met een ruimtelijk plan dat door talloze procedures echter niet tot uitvoering kwam. In de jaren 1990 werd er nog een poging ondernomen om het historisch centrum te restaureren, maar ook dat strandde.

Pas in 2005 kwam er weer een zoneringsplan ter tafel dat vooral aandacht schonk aan economische ontwikkeling en autoverkeer voor het gehele grondgebied van Kashan. Het bebouwen van landbouwgronden ging vervolgens onverminderd door. De bewoners van de binnenstad vertrokken onverminderd naar de nieuwbouwwijken en naar Teheran. Het centrum bleef verweesd achter en werd sinds de jaren 1980 bovendien een toevluchtsoord voor arme Afghaanse vluchtelingen.

De bazaar, die gespaard bleef, kreeg veel nieuwbouw om zich heen. In tegenstelling tot Kerman, waar sommige takken van de bazaar afsterven, werd die van Kashan verlengd. Hierin bevindt zich onder andere een bibliotheek.

Zowel het verlengen van de bazaar als de restauratie van menig luxewoning doet vermoeden dat de introverte stedenbouw aan een herwaardering begint, op zijn minst in Kashan.

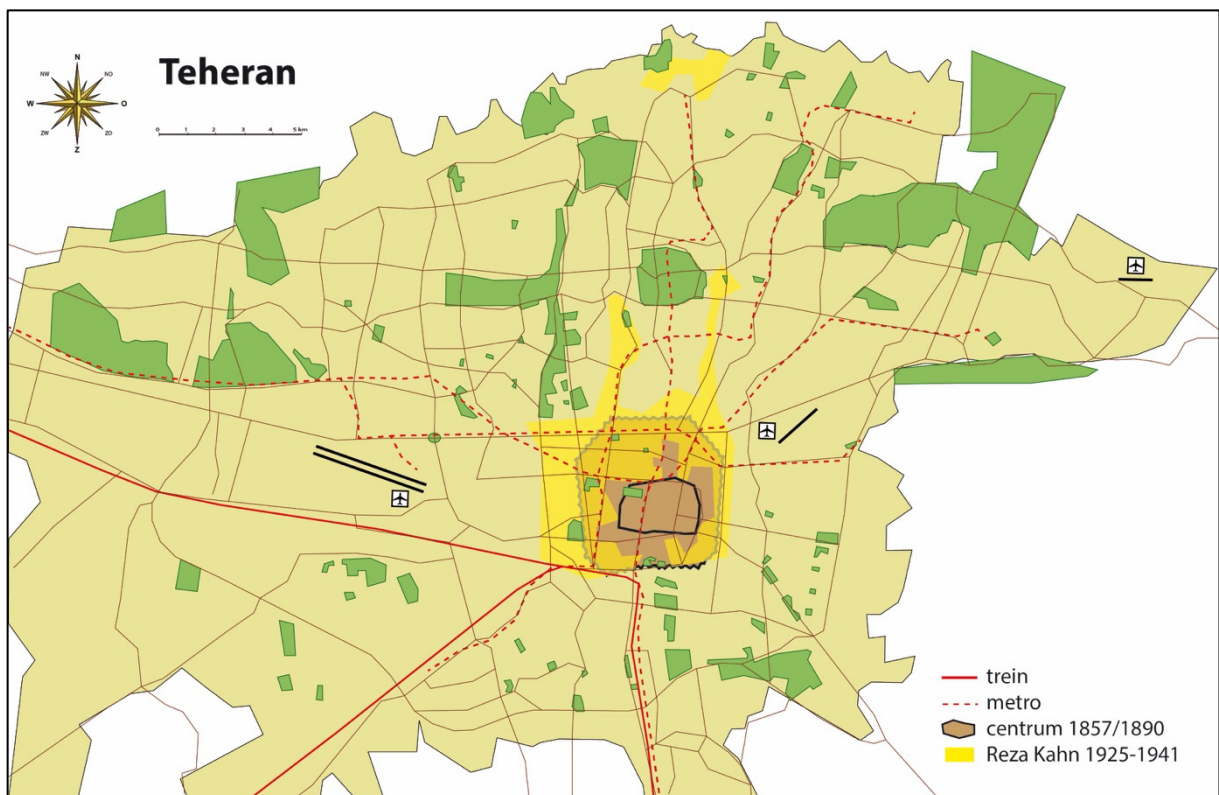
Teheran

Het is nauwelijks voor te stellen dat in 1925, toen Reza Kahn, ook wel Reza Sjah genoemd, aan de macht kwam, Iran nog geen 12 miljoen mensen telde die in boerendorpen en kleine stadjes woonden. Het huidige Teheran telt nu ongeveer net zoveel inwoners als destijds het gehele land.

Reza Sjah nam Kemal Atatürk - van 1923-1938 president van de republiek Turkije - tot voorbeeld die onomwonden koos voor een modernisering geschoeid op Westerse leest. Voor Reza Sjah betekende dat: industrialisatie, aanleg van landelijke spoorwegen en het verharden van wegen alsmede het optuigen van een landsregering met bureaucratische instituten die zorgden voor openbare voorzieningen. Iran zou onafhankelijk worden en wedijveren met andere grootmachten.

Atatürk koos voor een nieuw te bouwen hoofdstad, Ankara, maar verzuimde niet om de voormalige hoofdstad Istanbul te moderniseren. Daarvoor beval hij de Franse stedenbouwkundige Henri Prost aan die er daadwerkelijk werk van maakte. Istanbul kreeg moderne autowegen waarvoor veel houten huizen, moskeeën en madrasses gesloopt werden. De overgebleven moskeeën werden ruimtelijk in het zicht gelegd, net zoals in Parijs. Ook verrezen er pleinen en parken, bioscopen, scholen en universiteiten.

Reza Kahn volgde in Teheran ongeveer dezelfde werkwijze. Hoewel Teheran nog geen 200.000 inwoners telde en Istanbul een miljoen, ontbrak het hem niet aan ambitie. In beide gevallen wilden de heersers de stad verrijken met moderne gebouwen en openbare ruimtes ten faveure van aan te trekken ambtenaren en rijke bewoners. Parijs was hen voorgegaan.

Het huidige Teheran met bergen in het noorden

In 1930 startte in Teheran de verbreding van straten met doorbraken door bestaande bebouwing. Ook nieuwe straten zagen het daglicht. Dit proces werd in 1933 ondersteund door een landelijke wet die straatverbreding toestond, de eerste wet die de modernisering van steden bespoedigde. Dat ging er niet zachtzinnig aan toe. Masten met rode vlaggen markeerden het tracé van een weg waarbinnen alles wat in de weg stond werd gesloopt. Met uitzondering van moskeeën, schrijnen en delen van de historische binnenstad overigens. Toch werd circa 30% van alle bestaande bebouwing gesloopt inclusief enkele kleine bazaars. Zelfs de centrale bazaar dreigde doorsneden te worden, maar die verzette zich met succes. Daar waar deze doorbraak aan moest sluiten op de Panzdah-e Khordad Street stond bovendien een belangrijke moskee uit 1629, de Imam Khomeini vrijdagmoskee, in de weg (zie onderstaande plattegrond).

Inmiddels is die nieuwe Panzdah-e Khordad, die dwars door de historische binnenstad sneed, deels omgevormd tot autoluwe voetgangerszone. Het kan verkeren.

Autoluwe Panzdah-e Khordad Street

Het eindresultaat was een geometrisch wegenpatroon dat over een labyrintische stad was gelegd met op belangrijke kruispunten monumenten van nationale helden. Nieuwe elektriciteit- en waterleidingen alsmede riolering maakten daar deel van uit. Zelfs over een metro werd toen al gedacht, maar de eerste metrolijn ging uiteindelijk pas in 1998 open. Tussen 1932 en 1937 werden ook de vestingwerken en elf stadspoorten gesloopt om stadsuitbreiding mogelijk te maken. In het zuiden werd net buiten de vestingwerken in 1935 een spoorlijn met station aangelegd die de industrialisatie in het gehele land ten dienste stond maar ook zorgde voor industrieterreinen in het zuiden van de stad.

Station Teheran uit 1935

De moderne hoofdstad kreeg uiteraard ook nieuwe ministeries. Het oog viel al snel op de oude citadel (arg) waar vrijwel alles gesloopt werd met uitzondering van het Golestanpaleis dat door Reza Sjah zelf gebruikt werd. Op de citadel verrezen de Ministeries van Justitie, van Financiën en van Handel. Ten noorden hiervan stond nog een kazerne met een Champs de Mars (marsveld) waar polo en voetbal gespeeld werden en ook paardenrennen plaatsvonden. Hier kwamen het Ministerie van Defensie, een post- en politiekantoor, een museum en een bibliotheek.

Pas na de revolutie van 1979 kwam er een parlement dat in 2004 een nieuw gebouw kreeg in het oosten, op ruim een kilometer afstand van voornoemde ministeries.

Hoewel Reza Sjah verschillende paleizen bezat, liet hij tussen 1934-1937 een nieuw marmerspaleis bouwen in het westen van de stad waar hij tot 1941 woonde en recepties gaf. Net zoals zijn andere paleizen, waarvan die in het noorden van de stad veel toeristen trekt, is het nu een museum waar bezoekers kennis kunnen maken met het decadente leven van de sjah.

En ook de gemeente kreeg een nieuw gebouw. Die betrok in 1925 het nieuwe stadhuis aan het huidige Imam Khomeini Plein, midden tussen de nieuwe regeringsgebouwen in het centrum van de stad. In 1969 werd dat om onverklaarbare redenen gesloopt en onlangs opnieuw opgetrokken. Het verschil tussen het oude en nieuwe stadhuis is aan de buitenkant nauwelijks te zien.

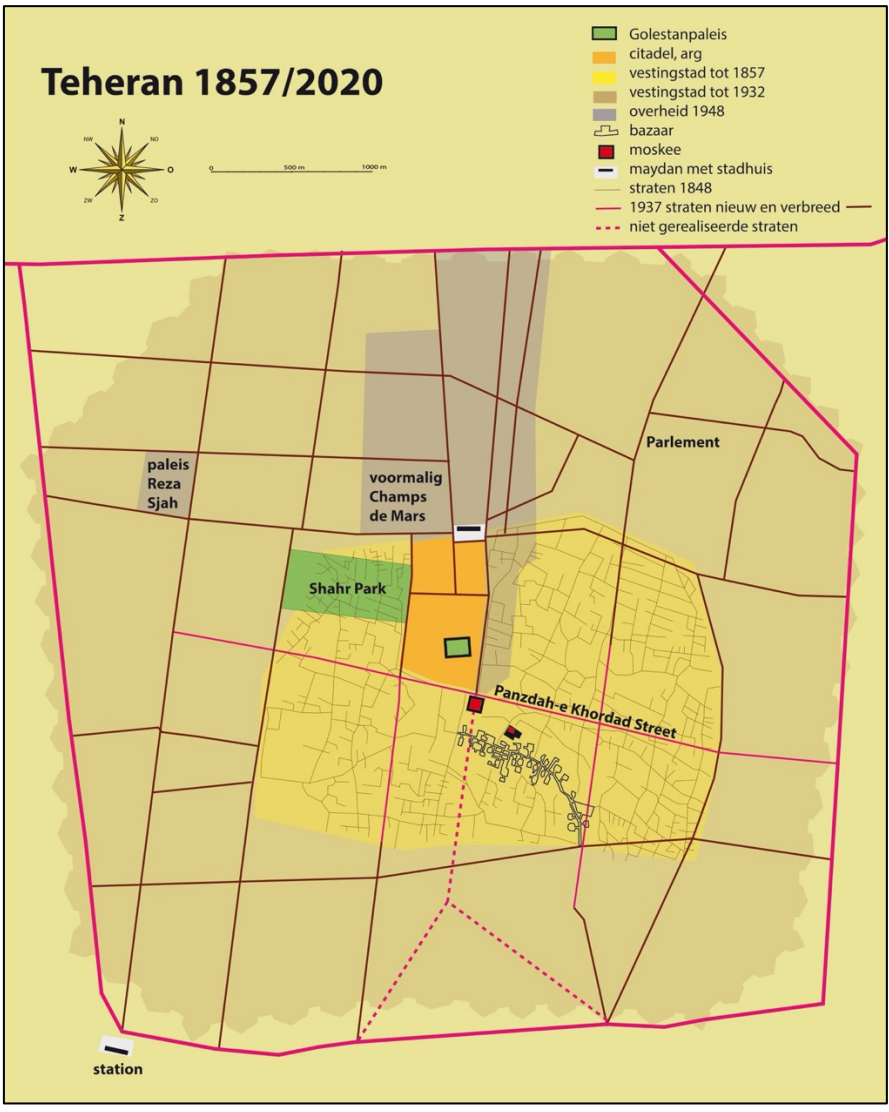

Stadhuis in de Jaren 1930

Het herbouwde stadhuis

Modernisering ging zowel in Istanbul als in Teheran gepaard met de aanleg van openbare parken. Stadsbewoners kenden weliswaar de prachtige paleistuinen maar die waren niet toegankelijk. Nu kregen ze zomaar een grote tuin voor zichzelf met allerlei voorzieningen voor de kinderen. In Teheran moesten ze wel geduld hebben want het eerste stadspark, het Shahr Park, werd vanaf 1953 aangelegd en pas in 1960 geopend. Het ligt naast de citadel aan de westzijde. Er zal ongetwijfeld het een en ander voor gesloopt zijn om dat voor elkaar te krijgen.

De modernisering van de stad die door Reza Sjah in gang is gezet ging door in de periode die erop volgde. Labyrintische wijken met introverte woningbouw behoorden tot het verleden. Flatgebouwen met airconditioning waren inmiddels gemeengoed geworden. De wat rijkere bewoners die uit de binnenstad vertrokken en welgestelde migranten uit andere Iraanse steden, gaven al lang de voorkeur aan wonen in het noorden van de stad waar de lucht in de nabijheid van de bergen zuiverder was, waar water ruim voorhanden was en het uitzicht beter. De tweedeling die zo tussen het rijke noorden en het arme zuiden ontstond, is er nog steeds.

Dat heeft de gemeente ertoe gebracht om in het masterplan van 1970 verschillende buurtmodellen te ontwikkelen voor arme, wat rijkere en rijke inwoners. Of dit onderscheid de Islamitische revolutie van 1979 overleefd heeft, valt te betwijfelen, maar het geeft aan dat het denken in buurtgemeenschappen toen veel aandacht kreeg.

Het huidige masterplan uit 2015 speelt in op de globale kenniseconomie die ogenschijnlijk indruist tegen Islamitisch protectionisme.

Literatuur

Masoud Kheirabadi: *Iranian Cities, formation and development*, 2000.

Laurence Lockhart: *Famous Cities of Iran*, 1939.

Leonardo Benovolò: *Die Geschichte der Stadt*, 1991.

Ernst Egli: *Geschichte des Städtebaues*, 1962.

Greet van Deuren: *Iran reisgids*, 2019.

Wikipedia, Engelse versie.

UNESCO rapporten van Yazd, Isfahan, Teheran, Tabriz.

Encyclopaedia Iranica Online.

Kayvan Karimi, Nooshin Motamed: *The Tale of two Cities, urban planning of the city Isfahan in the past and present*.

Mohsen Abassi Harofte, Ali Sadeghian: *Spatial Patterns of Neighborhoods in the Historic City of Yazd*, 2020.

Khosrow Movahed: *The Mechanism of Transformation of Shiraz City from Past to Present*, 2006.

Pirooz Hanachi, Somaieh Fadaei Nezhad: *Urban Physical and Social Transformation in Heritage Districts*, 2010.

Azadeh Arjomand Kermani: *Developing a Framework for Qualitative Evaluation of Urban Interventions in Iranian Historical Cores*, 2016.

Sadaf Zare: *Transformations of Shiraz Bazaar as Part of the Urban Modernization Between 1930 and 1960*, 2019.

Houshmand Ebrahimpour Masouni: *A New Approach to the Iranian Urban Planning, Using Neo-Traditional Development*, 2011.

Michael Axworthy: *Iran, een cultuurgeschiedenis*, 2009.

Thomas Erdbrink: *Onze Man in Teheran, 2016 en Gelukkig nog altijd Onze Man in Teheran*, 2018.

Asma Mehan: *'Tabula Rasa' Planning, Creative Destruction and Building a new Urban Identity in Tehran*, 2017.

Azadeh Mashayekhi: *Regimes of Urban Transformation in Tehran, The Politics of Planning Urban Development in the 20th Century Iran*, 2019.

Elmira Jafari: The making of the Modern Iranian Capital, 2022.

Pirooz Hanachi: Tabriz Historical Bazaar in the Context of Change, 2011.

M. Montazeri: Iranian Cities with Metro, 2020.